

Op de schouders van de revolutie

Islamistisch vrouwenactivisme in de Palestijnse gebieden

Afbeelding 1. "Mashrou' Leila - Roman," YouTube video, 4:07, geplaatst door "Mashrou' Leila," 18 juli, 2017, https://youtu.be/NF_cpsDmZk. Toelichting in video omschrijving.

Natasha Jozefina Linda Alzer
Studentnummer 5960002
Opleiding BA Islam en Arabisch
Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht
Maart - juli 2020
Onder begeleiding van dr. Joas Wagemakers
Tweede beoordelaar drs. Kadir Türkmen

Abstract

This bachelor thesis aims to critically analyse the contributions of the Islamist women's movement to women's empowerment in the occupied Palestinian territories (oPt) within an intersectional framework. In order to understand the ideologies, motivations and intentions of Palestinian Islamist movements, one must examine their development within the context of the Israeli-Palestinian conflict. By analysing how the conflict affects the social, economic and political factors which Palestinians are subject to, one might come to understand why the Islamist movement – particularly, Hamas – has gained such momentum over the past decades. Moreover, by taking the historical and political context into account when studying the evolution of the Islamist women's movement in the oPt, the relevance of their contribution to women's rights and gender discourse can be revealed. Since the struggle for women's rights is usually viewed within a Western feminist frame, the achievements and interests of non-Western women are often overshadowed or underrepresented. Furthermore, the intersecting patriarchal and colonial power structures and the ongoing conflict have limited women activists' abilities to advance their position within society. Lastly, this research aims to problematise the notion that Islamist women are tools in the hands of men that propagate their own oppression and lack the agency to make their own decisions.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Theoretisch kader en methode	7
1. Wie twist zaait...	
De opkomst van het islamisme in de Palestijnse gebieden	9
2. Actie en reactie	
De ontwikkeling van de Palestijnse vrouwenbeweging en de oprichting van de Actieafdeling voor Vrouwen	13
3. Tussen autoriteit en achterstelling	
Islamistische vrouwen in de Palestijnse Autoriteit en het Ministerie van Vrouwenzaken	19
4. Defecte effecten?	
De invloed van islamistisch vrouwenactivisme in de Palestijnse gebieden	24
Conclusie	30
Bibliografie	35

Inleiding

Bij de woorden “vrouwenrechten”, “emancipatie”, en “empowerment” zullen de meeste mensen meteen denken aan feminisme, maar wat als je als vrouw wel op komt voor de belangen van vrouwen, maar je totaal niet identificeert met feminisme?

Hoewel de islam over het algemeen en het islamisme in het bijzonder de afgelopen decennia geregeld onderworpen zijn aan allerlei stigmata door voornamelijk de Westerse wetenschap en media vertegenwoordiging – waardoor ze geassocieerd worden met terroristische motieven, fundamentalistische ideologieën en islamitisch autoritarisme – is de populariteit van verschillende islamistische bewegingen sinds de jaren '70 flink toegenomen.¹ Deze associaties worden over het algemeen beschouwd als onverenigbaar met fundamentele vrouwenrechten, waardoor de islam en het islamisme ook als zodanig worden bestempeld; religie wordt per definitie een bron van onverdraagzaamheid. Secularisme wordt daarom door veel activisten en feministen beschouwd als noodzakelijk in de strijd voor vrouwen- en mensenrechten.² Toch hebben vrouwen regelmatig een cruciale rol gespeeld binnen islamistische organisaties en een belangrijke bijdrage geleverd aan de groei van hun achterban.³ Bovendien strijden deze islamistische vrouwen voor de verbetering van hun eigen maatschappelijke posities.⁴

Tegelijkertijd wordt het Westerse feminisme ook door hen afgeschreven als tegenstrijdig met een islamitische visie en wordt secularisme beschouwd als een erfenis van het kolonialisme.⁵ Het idee dat de islam onverenigbaar is met vrouwenrechten staat echter lijnrecht tegenover de vooruitgang die islami(s)tische vrouwen de afgelopen decennia hebben geboekt. De dichotomie tussen Westers en islamistisch vrouwenactivisme levert daarom een interessant vraagstuk op, namelijk: hoe kan de strijd voor vrouwenrechten begrepen worden buiten een feministisch kader? Dit is de vraag die dr. Sarah Ababneh ook stelde en die ze vervolgens beantwoordde door de islamistische vrouwenbeweging in de Palestijnse gebieden te bestuderen.⁶ Het werk van Ababneh intrigeerde me, waardoor ik me verder wilde verdiepen in de rol die de islamistische vrouwen hebben gespeeld binnen de Palestijnse vrouwenbeweging en welke invloeden zij hebben gehad. Dr. Islah Jad deed soortgelijk onderzoek naar de Palestijnse vrouwenbeweging en de vrouwenafdeling in de Islamitische Nationale Bevrijdingspartij van Hamas, Dā'irat al-'Amal al-Nisā'i, oftewel de Actieafdeling voor Vrouwen (AAV).⁷

¹ El-Sayed el-Aswad, “Political Challenges Confronting the Islamic World,” in *The State of Social Progress of Islamic Societies: Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*, eds. Habib Tiliouine and Richard Estes, (Cham: Springer, 2016), 361-362.

² Islah Jad, “Islamist women of Hamas: between feminism and nationalism,” *Inter-Asia Cultural Studies* 12, no. 2 (2011): 177.

³ Zie bijvoorbeeld: Omayma Abdellatif and Marina Ottaway, “Women in Islamist Movements: Toward an Islamist Model of Women’s Activism,” *Carnegie Middle East Center, Carnegie Papers* no. 2 (2007): 1-13; Janine Astrid Clark and Jillian Schwedler, “Who Opened the Window? Women’s Activism in Islamist Parties,” *Comparative Politics* 35, no. 3 (2003): 293-312; Saba Mahmood, *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

⁴ Abdellatif and Ottaway, “Women in Islamist Movements,” 5-11.

⁵ Ibid., 8-9; Jad, “Islamist women of Hamas,” 177.

⁶ Sara Ababneh, “The Palestinian Women’s Movement versus Hamas: Attempting to Understand Women’s Empowerment outside a Feminist Framework,” *Journal of International Women’s Studies* 15, no. 1 (2014): 35-53.

⁷ Jad, “Islamist women of Hamas,” 176-201; Islah Jad, *Palestinian Women’s Activism: Nationalism, Secularism, Islamism* (New York: Syracuse University Press, 2018).

Het onderzoek van Ababneh en Jad is een belangrijke bijdrage aan een breder debat dat voortkomt uit de veronderstelling dat de islam per definitie vrouwen zou onderdrukken.⁸ Ze leverden kritiek op de instinctieve afkeuring – op basis van die aannames door voornamelijk Westerse en seculiere feministen en academici – van islamistische vrouwen binnen het debat over vrouwenrechten, omdat deze eenzijdige visie de bijdragen van deze vrouwen en de reden van hun groeiende invloed negeert. Om de doelen, intenties, bijdragen, ideologieën en de opkomst van de islamistische vrouwenbeweging in, bijvoorbeeld, de Palestijnse gebieden te begrijpen, moet er naar de bredere context van hun situatie gekeken worden: Palestijnse vrouwen zijn namelijk niet alleen onderworpen aan patriarchale machtsstructuren, maar ook aan koloniale machtsstructuren door het Israëliësch-Palestijns conflict. Het conflict heeft invloed op allerlei sociale, economische en politieke factoren, die vervolgens weer invloed hebben op de ontwikkeling van de vrouwenbeweging. Door deze factoren in acht te nemen, wil ik met dit onderzoek een genuanceerder beeld geven van de islamistische vrouwenbeweging in de Palestijnse gebieden en bestuderen welke veranderingen zij teweeg heeft gebracht. Ik zal me specifiek richten op de eerdergenoemde Actieafdeling voor Vrouwen en het Ministerie van Vrouwenzaken (MVZ), *Wizāra Shu'ūn al-Mar'a*, dat in 2003 werd opgericht door de Palestijnse Autoriteit. Dit zal ik doen aan de hand van de onderzoeksvraag: “In hoeverre hebben islamistische vrouwen binnen het Ministerie van Vrouwenzaken en de Actieafdeling voor Vrouwen invloed gehad op de situatie en rechten van Palestijnse vrouwen?”

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal er eerst gekeken moeten worden naar de verschillende islamistische organisaties die er in de Palestijnse gebieden door de jaren heen zijn geweest en waarom zij een steeds breder podium kregen. Dit is van belang omdat de meeste islamistische vrouwenorganisaties onderdeel waren van die bewegingen en daarom de basis vormden voor hun ideologie en werkwijze. Ik zal me vooral op de ontwikkelingen binnen Hamas vanaf de jaren '90 richten om te begrijpen waarom zij de AAV heeft opgericht en op die manier meer aandacht ging besteden aan vrouwenrechten. Daarnaast heeft Hamas na haar verkiezingsoverwinning in 2006 verschillende ministers aangesteld, waaronder de Minister van Vrouwenzaken; daarom wil ik ook bestuderen in hoeverre het islamistische discours invloed heeft gehad op het MVZ. Verder wil ik aandacht besteden aan het werk dat de AAV en het MVZ hebben verricht en de problemen die dat werk en de invloed ervan hebben belemmerd.

Ten slotte wil ik benadrukken dat dit onderzoek niet bedoeld is om Hamas of de islamistische vrouwenbeweging vrij te stellen van enige problematische elementen, noch om hen af te schilderen als ‘feministisch’, of om te beweren dat het werk van de AAV en het MVZ representatief is voor alle islamistische bewegingen. In plaats daarvan is dit onderzoek bedoeld om te waarschuwen voor de gevaren van het per definitie afwijzen van de bijdragen van bepaalde bewegingen, zonder rekening te houden met de context waarin zij zich bevinden en kritisch te analyseren waarom deze bewegingen inmiddels zoveel draagvlak hebben. Daarnaast is het nodig om het heersende beeld over islamistische vrouwen, dat hen afschildert als objecten zonder handelingsvermogen die hun eigen onderdrukking in de hand werken, bij te stellen en te beseffen dat ze wel degelijk in staat zijn om hun eigen belangen te vertegenwoordigen.

⁸ Zie bijvoorbeeld: Margot Badran, “Between Secular and Islamic Feminism/s: Reflections on the Middle East and Beyond,” *Journal of Middle East Women's Studies* 1, no. 1 (2005): 6-28; Fatima Seedat, “Islam, Feminism, and Islamic Feminism: Between Inadequacy and Inevitability,” *Journal of Feminist Studies in Religion* 29, no. 2 (2013): 25-45.

Theoretisch kader en methode

Dit onderzoek is een kritische analyse van de Palestijnse islamistische vrouwenbeweging binnen een historisch kader aan de hand van uitgebreide literatuurstudie. Sinds het eind van de 20^e eeuw wordt er veel onderzoek gedaan naar islamistische bewegingen waarbij wordt gepoogd om nuance aan te brengen in het scheve beeld dat er van deze bewegingen bestaat. Binnen de Palestijnse context wordt door academici gesteld dat de rol van islamistische vrouwen binnen hun beweging – in het bijzonder Hamas – niet begrepen kan worden zonder een combinatie van de verschillende maatschappelijke, politieke en economische factoren in acht te nemen.⁹ Om hier beter inzicht in te krijgen, zal ik onderzoek doen vanuit een postkoloniaal feministisch perspectief. Ik probeer hiermee geen feministisch kader op te leggen aan vrouwen die zich daar misschien totaal niet mee identificeren, maar ik denk dat het waardevol is om aan de hand van feministische methode en theorie een zo genuanceerd mogelijk beeld te creëren van dit probleem. Daarbij denk ik dat postkoloniale theorie dit verder kan ondersteunen omdat deze vrouwen ook een belangrijke bijdrage leveren aan het discours omtrent dekolonisatie.

De strijd voor vrouwenrechten wordt vaak bekeken vanuit een Westers kader, waardoor vrouwen uit niet-Westerse landen niet goed worden vertegenwoordigd en hun bijdrage niet tot zijn recht komt of zelfs niet wordt meegenomen.¹⁰ Deze tekortkoming van Westers-feministische theorie kan men proberen te omzeilen door het te combineren met postkoloniale theorie. Feministische en postkoloniale theorieën gaan allebei uit van het probleem bekijken *vanuit* de gemarginaliseerde groep waar je onderzoek naar doet. Die twee co-construeren elkaar door zowel de nadruk op gender als op koloniale machtsverhoudingen te leggen. Aan de hand van gender theorie kan men bestuderen hoe gender als sociale categorie en als sociaal construct invloed heeft op het produceren van kennis, hoe het een bepaalde realiteit construeert en hoe het iemands dagelijks leven beïnvloedt. Postkoloniale theorie tracht daarbij verandering te brengen in de gebruikelijke manieren waarop relaties tussen Westerse en niet-Westerse maatschappijen worden bestudeerd en begrepen, omdat deze zijn gevormd door Europees imperialisme en geen betrouwbaar beeld van de geschiedenis bieden.¹¹

Om deze theorie te ondersteunen maak ik gebruik van het analytische concept “intersectionaliteit”. Zwarte feministische academici schreven al een lange tijd over de wisselwerking tussen verschillende assen van hun identiteit zoals gender, ras en klasse. Voor deze manier van ‘kruispunt-denken’ bedacht Kimberlé Crenshaw de term *intersectionality*.¹² Aan de hand van dit begrip kan men die verschillende assen van identiteit en de machtsstructuren die daar invloed op hebben bestuderen. Zo kan er gekeken worden naar hoe die assen met elkaar overlappen en elkaar co-construeren. Crenshaw uitte hierin haar kritiek op het denken over

⁹ Ababneh, “The Palestinian Women's Movement versus Hamas,” 37-38; Jad, *Palestinian Women's Activism*, 153-155; Anna-Esther Younes, “A gendered movement for liberation: Hamas's women's movement and nation building in contemporary Palestine,” *Contemporary Arab Affairs* 3, no. 1 (2010): 21.

¹⁰ Darlene Juschka, “Feminism and Gender Theory,” in *The Oxford Handbook of the Study of Religion*, eds. Michael Stausberg and Steven Engler (Oxford: Oxford University Press, 2016), 140.

¹¹ Arvind Mandair, “Postcolonialism,” in *The Oxford Handbook of the Study of Religion*, eds. Michael Stausberg and Steven Engler (Oxford: Oxford University Press, 2016), 177-178.

¹² Kimberlé Crenshaw, “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics,” *University of Chicago Legal Forum* 1989, no. 8 (1989): 139-167.

discriminatie en de problemen die hieruit voortkomen als eenzijdige problemen, terwijl bijvoorbeeld racisme en seksisme meestal juist met elkaar samenhangen en elkaar ondersteunen. Dit concept wil ik inzetten om de complexe situatie van Palestijnse, in het bijzonder islamistische, vrouwen te analyseren. De verschillende machtsstructuren die daarin een rol spelen hebben ook in een bredere zin invloed op de ontwikkeling van de Palestijnse (quasi-)staat omdat zij deze structuren incorporeert in haar beleid.¹³

Verder zal ik toelichten hoe een islamistische beweging verschilt van een islamitische – of een seculiere wat dat betreft. Islamitische en seculiere bewegingen kunnen namelijk ook gebruik maken van islamitische symbolen of bronnen om hun visie kracht bij te zetten, maar doen dit op basis van godsdienst. Islamisme is daarentegen een politieke ideologie binnen een islamitisch denkkader; islamisten beschouwen de islam niet alleen als religie, maar ook als een allesomvattende oplossing voor maatschappelijke en politieke problemen. De islam is daarmee dus een basis voor politiek activisme.¹⁴ Op basis hiervan wordt ook een genderideologie geconstrueerd. De constructie ‘vrouw’ wordt gepolitiseerd en ingezet voor het belang van de beweging.¹⁵ De deelname van vrouwen aan islamistische bewegingen wordt daarom vaak beschouwd als paradoxaal: aan de ene kant zijn ze zeer politiek actief en komen ze geregeld op voor hun eigen belangen, maar aan de andere kant zijn ze ook bereid om bepaalde ‘onderdrukkende’ elementen te aanvaarden onder het mom van ‘religie’. Deze visie reduceert de complexiteit van hun situatie en negeert hun *agency*, of handelingsvermogen.¹⁶

Handelingsvermogen wordt meestal ook binnen een Westers-feministisch kader geïnterpreteerd en in verband gebracht met een universeel verlangen naar meer macht en volledige vrijheid. Handelingsvermogen gaat echter veel verder dan dat. Het is van belang om op de context en situatie van een groep of een individu te reflecteren om te kunnen begrijpen waarom iemand op een bepaalde manier handelt. Bovendien is het zinvol om niet te veel nadruk te leggen op religie tijdens het bestuderen van islami(s)tische vrouwen, aangezien niet elke afzonderlijke handeling verricht door moslims gekoppeld is aan hun geloof. De fluiditeit, veranderlijkheid, tegenstrijdigheid en diversiteit van onderdrukking en handelingsvermogen moet daarom erkend worden om de uitwisselingen tussen machtsstructuren en handelingsvermogen te begrijpen.¹⁷

De verzamelde secundaire literatuur biedt een overzicht van de geschiedenis van het islamisme en de vrouwenbeweging in het Midden-Oosten, Noord Afrika en de Palestijnse gebieden. Deze literatuur heb ik verzameld via online bibliotheken en databases zoals WorldCat.¹⁸ Omdat de beschikbare literatuur over het MVZ en de AAV beperkt was, heb ik ook gebruik gemaakt van Engelse en Arabische nieuwsbronnen en de websites van het MVZ.

¹³ Adam Hanieh, “Development as Struggle: Confronting the Reality of Power in Palestine,” *Journal of Palestine Studies* 45, no. 4 (2016): 32-47.

¹⁴ el-Aswad, “Political Challenges,” 363.

¹⁵ Juschka, “Feminism and Gender Theory,” 141-142.

¹⁶ Sertaç Sehlükoglu, “Revisited: Muslim Women’s agency and feminist anthropology of the Middle East,” *Contemporary Islam* 12, no. 1 (2018): 78-79.

¹⁷ *Ibid.*, 80-87.

¹⁸ Door de Corona crisis waren bibliotheken gesloten, waardoor ik alleen gebruik heb kunnen maken van bronnen die online beschikbaar waren.

1. Wie twist zaait...

De opkomst van het islamisme in de Palestijnse gebieden

Om te kunnen begrijpen hoe islamistische vrouwenbewegingen in Palestina vorm hebben gekregen, is het belangrijk om naar de context te kijken waarin hun ideologie en organisatie zich heeft ontwikkeld. Daarom wil ik beginnen met een blik op de geschiedenis van het islamisme in het kader van het Israëlijsch-Palestijns conflict. De Moslimbroederschap heeft hier een belangrijke rol in gespeeld. Ik zal de belangrijkste ontwikkelingen die plaatsvonden vanaf het begin van de 20^e eeuw uiteenzetten om de invloed van het islamisme in de Palestijnse gebieden in kaart te brengen waarbij de uiteindelijke focus op Hamas zal liggen, onder andere omdat de Actieafdeling voor Vrouwen hieruit voortgekomen is.

De Moslimbroederschap

De Moslimbroederschap heeft sinds haar oprichting in Egypte in 1928 afdelingen op weten te zetten in bijna alle Arabische landen. Door deze enorme invloedssfeer wordt zij als de voornaamste islamistische organisatie beschouwd.¹⁹ De Moslimbroederschap gelooft in de politisering van de islam en religieuze politiek, met als hoofddoel het stichten van een islamitische staat. Ze maakt zich hard voor het behoud van islamitische waarden en keurt westerse invloeden af. Tijdens de Palestijnse opstand van 1936-1939 tegen het Britse koloniale bestuur en het zionisme verleende de Moslimbroederschap veel steun aan de Palestijnen. Vanuit een doctrinair oogpunt beschouwde ze het als noodzakelijk en in het belang van alle moslims om zich in te zetten voor de Palestijnse kwestie, omdat zij uiteindelijk alle moslims bijeen wilde brengen onder één verenigde islamitische staat.²⁰

In 1946 werd er officieel een tak van de Moslimbroederschap opgericht in Jeruzalem, maar de jaren ervoor waren er dus wel al leden en sympathisanten van de Egyptische organisatie actief in Palestina. Vervolgens zette de Moslimbroederschap zich actief in om mensen te mobiliseren ter voorbereiding van de jihad. Tijdens de oorlog met Israël in 1948 heeft zij dan ook meegevochten waar mogelijk.²¹ Na de stichting van de staat Israël en het verlies van de oorlog werd de Palestijnse tak fysiek gescheiden, omdat het deel van Palestina dat niet onder Israëlijsch bestuur viel in twee stukken gesplitst werd die niet met elkaar verbonden waren; de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever. Hierdoor voegde de tak in de Westelijke Jordaanoever zich bij de Jordaanse tak, en werd de tak in Gaza veel beïnvloed door die in Egypte. De tak in de Westelijke Jordaanoever richtte zich vooral op bekering en politieke en educatieve activiteiten. De tak in Gaza nam meer vrijheid en bleef tot in de jaren '50 militair actief en zette verschillende militante organisaties op waardoor zij nog veel invloed hadden, maar hier kwam verandering in toen er een verbod kwam op de Moslimbroederschap in 1954.²²

¹⁹ Khaled Hroub, *Hamas: A Beginner's Guide* (London: Pluto Press, 2006), 6.

²⁰ Khaled Hroub, *Hamas: Political Thought and Practice* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 2000), 12-14.

²¹ Ibid., 17-18.

²² Ibid. 19-25.

Da'wa

Het verbod was een harde klap voor de Moslimbroederschap. De organisatie moest ondergronds gaan en kon zich op militair gebied niet meer zo actief inzetten als voorheen. De Moslimbroederschap was ervan overtuigd dat de verliezen die de Arabische wereld had geleden het gevolg waren van het afwijken van de 'ware' islam, dus de enige oplossing was om daarnaar terug te keren. Vanaf nu kwam de focus te liggen op *da'wa*: het oproepen van de bevolking tot de islam zodat moslims zich aan hun geloof zouden wijden en zodat mensen zich zouden bekeren. Ze was vanaf dat moment niet meer militair actief in de strijd tegen de bezetting. Hier kwam enorm veel kritiek op; niet alleen van buitenaf, maar ook van leden binnen de organisatie zelf.²³

In 1959 richtten onder andere Yasser Arafat en Khalil al-Wazir – die voorheen lid waren van de Moslimbroederschap – de nationalistische bevrijdingsbeweging Fatah op. In tegenstelling tot de Moslimbroederschap was Fatah wel militair actief tegen de Israëliëse bezetting. Na het grote verlies van de oorlog van 1967, waarbij Israël diverse Arabische landen had verslagen en meer gebied had ingenomen, was de Moslimbroederschap er echter van overtuigd dat ze de juiste keuze had gemaakt door zich niet op militair gebied in te zetten tegen de Israëliëse bezetting. Ze richtte zich daarom verder op het mobiliseren en onderwijzen van de bevolking en het verspreiden van haar boodschap en voerde campagne om moskeeën te bouwen. Hierdoor werden er onder andere veel islamitische studentenverenigingen opgezet.²⁴

Door de jaren heen was het de takken van de Moslimbroederschap in Gaza en de Westelijke Jordaanoever ook gelukt om betere banden met elkaar te krijgen, waardoor ze in staat waren om voet aan de grond te krijgen in alle grote Palestijnse steden. Er was echter ook een keerzijde; het algemene politieke klimaat was door de beperkte deelname van de Moslimbroederschap in het verzet inmiddels in handen van seculiere partijen, die zich hadden georganiseerd binnen de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie, oftewel de PLO.²⁵ De Moslimbroederschap verloor veel populariteit op politiek niveau en rond de jaren '80 ontstond er verdeeldheid onder haar leden. De Islamitische Jihad Beweging, *Ḥarakat al-Jihād al-Islāmī*, splitste zich af van de Moslimbroederschap. Ze voelde zich geïnspireerd door de Iraanse revolutie en streefde ernaar om de middenweg te zijn tussen het nationalistische front (de PLO) en het religieuze front (de Moslimbroederschap). De leden van de Islamitische Jihad Beweging waren ontevreden over de passieve houding van haar moederpartij en besloten de gewapende strijd met Israël aan te gaan. Ondanks haar inzet heeft ze echter weinig leden en een beperkt netwerk, waardoor het geen aantrekkelijke partij is voor verkiezingen.²⁶ Naast de Islamitische Jihad Beweging was er in 1952 ook een partij afgesplitst van de Moslimbroederschap in de Westelijke Jordaanoever; de Islamitische Bevrijdingspartij, *Ḥizb al-Taḥrīr al-Islāmī*. Deze partij is echter niet actief in de directe strijd tegen de bezetting en concentreert zich voornamelijk op het herstellen van een islamitisch kalifaat. Hierdoor is zij een stuk minder populair.²⁷

²³ Ibid., 25-29.

²⁴ Ibid., 29-31.

²⁵ William L. Cleveland and Martin P. Bunton, *A History of the Modern Middle East* (New York: Routledge, 2018), 141.

²⁶ Ziad Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza : Muslim Brotherhood and Islamic Jihad* (Bloomington: Indiana University Press, 1994), 90-127.

²⁷ Shaul Barta, *Jihad in Palestine : Political Islam and the Israeli-Palestinian Conflict* (Florence: Taylor and Francis, 2015), 153-174.

Afstand of opstand?

Door de afsplitsing van de Islamitische Jihad Beweging kwam de Moslimbroederschap voor een dilemma te staan. De Islamitische Jihad Beweging wakte veel steun op in aanloop naar de intifada: een burgeropstand tegen Israël. Een incident waarbij leden van deze organisatie zich hadden bevrijd uit een Israëlische gevangenis wakkerde nationalistische sentimenten aan die een drijfveer werden voor het mobiliseren van de bevolking.²⁸ De Islamitische Jihad Beweging vormde een serieuze concurrent voor de Moslimbroederschap en het werd steeds duidelijker dat laatstgenoemde zich niet langer afzijdig kon houden van de strijd tegen de bezetting, dus besloot ze voorbereidingen te gaan treffen voor militaire acties. Toen in december 1987 de intifada tegen de Israëlische bezetting uitbrak besloot ze dat het tijd was om verder te gaan met de strijd. Prominente figuren binnen de Palestijnse Moslimbroederschap, waaronder Sheikh Ahmad Yasin en 'Abd al-Aziz al-Rantisi, kwamen bij elkaar en stichtten Hamas als een aangesloten organisatie die zich specifiek op de Israëlische bezetting zou richten.²⁹

Hamas werd een nationale verzetsbeweging met een ideologie die gebaseerd is op de religieuze beginselen van haar moederpartij. De combinatie van nationalisme, morele zuiverheid en maatschappelijke initiatieven maakte Hamas een aantrekkelijke partij. Ze hield zich vrijwel niet bezig met vredesonderhandelingen, zodat ze zich volledig op de intifada kon richten. Hierdoor ontstond er rivaliteit met de PLO.³⁰ De onderlinge politieke verhoudingen in de Palestijnse bezette gebieden, met name in de Gazastrook, speelden dan ook een grote rol bij de opkomst van Hamas. Fatah was jarenlang de meest prominente partij in de strijd tegen de Israëlische bezetting geweest en had de leiding binnen de PLO, maar het leiderschap was niet meer representatief voor de Palestijnse bevolking en na decennia van gefaald beleid en vredesonderhandelingen verloor zij haar populariteit.³¹

Voordat de intifada uitbrak werden er in de bezette gebieden allerlei *grassroots* organisaties opgezet. Deze gaven het 'gewone volk' het vermogen om het heft in eigen handen te nemen. Daarnaast werd het Verenigd Nationaal Leiderschap van de Opstand (VNLO) opgericht, dat de opstand leidde en door het leiderschap van Fatah werd beschouwd als een concurrent. Veel belangrijke leiders van Fatah verkeerden in ballingschap, wat het voor hen lastig maakte om de macht in handen te houden tijdens de opstand, daarom probeerden ze deze organisatie onder controle te krijgen. Ze waren selectief in het verlenen van steun en ondertussen werden prominente leiders door Israël gearresteerd. Door deze onderlinge machtsstrijd ontstond er steeds meer verdeeldheid onder Palestijnse organisaties.³²

Vredesonderhandelingen: een weg met veel obstakels

Vanaf de jaren '90 verloren Fatah en de PLO ook op internationaal gebied veel steun. Toen Fatah haar steun had geuit aan Saddam Hussein nadat hij in 1990 Koeweit was binnengevallen raakte het imago van Yasser Arafat als leider van Fatah beschadigd. Ze moesten hun diplomatieke

²⁸ Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza*, 57-58.

²⁹ Hroub, *Hamas: Political Thought and Practice*, 31-36.

³⁰ Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza*, 63-69.

³¹ *Ibid.*, 75.

³² Joas Wagemakers, "Het conflict tussen Fatah en Hamas: De 60-jarige strijd om Palestina," *ZemZem: Tijdschrift over Het Midden-Oosten, Noord-Afrika En Islam* 4, no. 1 (2008): 26-30.

aanzien redden om de macht in handen te kunnen houden. Daarom werd er in het geheim onderhandeld met Israël. Deze onderhandelingen leidden uiteindelijk tot de Oslo Akkoorden, die in 1993 werden getekend. Met deze akkoorden werd de Palestijnse Nationale Autoriteit (PA) opgericht, waarvan Fatah het leiderschap op zich zou nemen. De PA kreeg het bestuur over de Gazastreek en de Westelijke Jordaanoever.³³

De vredesakkoorden leverden echter niet de resultaten waar de bevolking op had gehoopt, waardoor de bevolking Hamas ging zien als een goed alternatief voor het huidige bestuur. Hamas verzette zich met hand en tand tegen de akkoorden en pleegde aanslagen tegen Israël, maar was daarnaast ook maatschappelijk betrokken. Vanuit de beginselen van de Moslimbroederschap was het voor Hamas eveneens van belang dat de samenleving aangesterkt moest worden om zich tegen de Israëlische bezetting te kunnen verzetten. Hier speelde het onderwijzen van de islam en de toewijding aan het geloof een grote rol in. Er werden veel bijeenkomsten georganiseerd in moskeeën en Hamas zette een uitgebreid netwerk van sociale voorzieningen op, waardoor zij in contact stond met de Palestijnse bevolking en haar behoeften. De PA sloot veel liefdadigheidsinstellingen die Hamas had opgezet: deels onder druk van de vredesonderhandelingen, maar ook uit eigen belang.³⁴

Hamas groeide dus in populariteit, maar met de macht die Fatah had vanuit de PA kon zij elke vorm van oppositie hard aanpakken. Hierdoor werden ook veel leden van Hamas gearresteerd en vastgehouden.³⁵ De Palestijnse bevolking verloor het vertrouwen in de PA, omdat de PA niet leek op te komen voor haar belangen. In het jaar 2000 brak er opnieuw een burgeropstand uit tegen de Israëlische bezetting, maar ook tegen het corrupte beleid van de PA. Deze tweede intifada werd vooral geleid door Hamas.³⁶ Het was een bloedige strijd; de gewelddadige confrontaties hadden veel mensen het leven gekost en mede daardoor voelde Hamas zich genoodzaakt om haar beleid aan te gaan passen. Haar retoriek en de legitimering van haar aanpak veranderde hierdoor meerdere keren tijdens en na de tweede intifada. In aanloop naar de verkiezingen in 2006 was haar gebruik van geweld sterk teruggelopen en werd er ook gekeken naar diplomatieke oplossingen.³⁷ Hamas won de verkiezingen, tegen het verlangen van Fatah en de internationale gemeenschap in. Dit leidde ertoe dat de internationale steun aan de PA af nam, omdat die nu zou worden geleid door een organisatie die als terroristische groepering werd beschouwd.³⁸ Hamas kwam door alle bijkomende omstandigheden en verantwoordelijkheden voor een zware uitdaging te staan, die veel verandering zou behoeven.

³³ Cleveland and Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 264-269.

³⁴ Hroub, *Hamas: Political Thought and Practice*, 233-242.

³⁵ Cleveland and Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 272.

³⁶ Wagemakers, "Het conflict tussen Fatah en Hamas," 31-33.

³⁷ Joas Wagemakers, "Legitimizing Pragmatism: Hamas' Framing Efforts From Militancy to Moderation and Back?" *Terrorism and Political Violence* 22, no. 3 (2010): 358-378.

³⁸ Cleveland and Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 277-284.

2. Actie en reactie

De ontwikkeling van de Palestijnse vrouwenbeweging en de oprichting van de Actieafdeling voor Vrouwen

In het vorige hoofdstuk heb ik de grote lijnen over de opkomst van het islamisme in Palestina en de bezette gebieden en de oprichting van Hamas uiteengezet. Deze ontwikkelingen bieden de context voor het activisme van verschillende vrouwenbewegingen door de jaren heen. Wat belangrijk is om te begrijpen, is dat discriminatie en de problemen die vrouwen daardoor ondervinden niet geïsoleerd zijn, maar zich juist altijd in een samenwerkingsverband met allerlei verschillende sociale, economische en politieke factoren bevinden. Deze factoren zijn aan verandering onderhevig en daarmee ook de focus, ideologie en rol van de vrouwenbewegingen. Voor islamistische vrouwenbewegingen geldt ook dat deze zich verhouden tot seculiere en nationalistische vrouwenbewegingen, waardoor ze vaak onbedoeld veel invloed op elkaar hebben. Dit geldt ook voor de Actieafdeling voor Vrouwen (AAV), *Dā'irat al-'Amal al-Nisā'ī*, die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het islamistische discours binnen Hamas. Deze verhoudingen zal ik in dit hoofdstuk verder toelichten. Om de invloed en effecten van de AAV in kaart te brengen, is het ook belangrijk om te begrijpen hoe en vooral waarom Hamas meer aandacht ging besteden aan vrouwenkwesties. Vanaf haar oprichting tijdens de intifada in 1987 tot halverwege de jaren '90 was hier namelijk weinig belangstelling voor, ondanks de belangrijke rol die vrouwen hebben gespeeld tijdens genoemde intifada.³⁹ Deze onverschilligheid tegenover vrouwenkwesties had meerdere redenen. Om te beginnen kan er gekeken worden naar de genderideologie van haar moederpartij: de Moslimbroederschap.

Dogmatisch of pragmatisch?

De Moslimbroederschap beweert dat ze al haar ideeën baseert op islamitische bronnen; dit geldt ook voor haar beeld over gender en de rol van vrouwen. Bronnen zoals de Koran zijn onveranderlijk, daarom is het vaak moeilijk gebleken om veranderingen teweeg te brengen in het discours over gender. Tot aan halverwege de jaren '50 lag de focus van de Palestijnse Moslimbroederschap vooral op de strijd tegen de bezetting onder het Britse mandaat en later de Israëliëse staat. Daarnaast was er natuurlijk veel aandacht voor *da'wa*, waar vrouwen ook een belangrijke rol in speelden, maar haar oproep tot jihad was hoofdzakelijk gericht aan mannen. De rol van vrouwen werd gereduceerd tot hun plaats in de familie: vrouwen baren de mannen die later jihad moeten voeren en zijn verantwoordelijk voor de goede opvoeding van deze mannen.⁴⁰ De Moslimbroederschap legt hierbij de nadruk op het belang van de gemeenschap, in tegenstelling tot individuele belangen. Om de gemeenschap aan te kunnen sterken is het belangrijk dat iedereen begrijpt hoe die daaraan kan bijdragen. Het beste wat vrouwen kunnen doen, als moeders en zussen, is het ondersteunen van de mannen zodat zij goed voorbereid zijn op de strijd tegen de bezetting.⁴¹

³⁹ Zie bijvoorbeeld: Iris Jean-Klein, "Into Committees, Out of the House?: Familiar Forms in the Organization of Palestinian Committee Activism during the First Intifada," *American Ethnologist* 30, no. 4 (2003): 556–577; Julie M. Peteet, *Gender in Crisis: Women and the Palestinian Resistance Movement* (New York: Columbia University Press, 1992).

⁴⁰ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 121-126.

⁴¹ Ibid.

Deze nadruk op het aansterken van de gemeenschap zorgde ervoor dat onderwerpen zoals vrouwenkwesties als iets triviaals werden gezien. De verwachting heerste dat men alle eigenbelang moest opofferen voor het belang van de nationale strijd; dat was namelijk het grootste probleem waar iedereen last van had. Deze nadruk op familiale relaties en eigenschappen als zorgzaamheid, soberheid, bescheidenheid en nederigheid speelde een grote rol in het construeren van het beeld over Palestijnse vrouwen dat als de sociale en culturele norm ging heersen. Vrouwen waren daarmee beperkt in de posities die zij konden bemachtigen binnen zowel islamistische als seculiere politieke organisaties.⁴² Binnen de Moslimbroederschap waren zij dan ook vooral actief in hun liefdadigheidsorganisaties en werd er verder weinig aandacht besteed aan het betrekken van vrouwen in de beweging.⁴³

Bij de oprichting van Hamas publiceerde zij een manifest waarin haar ideologie en doelstellingen duidelijk werden gemaakt. Zo is er een artikel gewijd aan de rol van vrouwen, waarin gesteld wordt dat islamitische vrouwen een net zo belangrijke rol hebben als islamitische mannen.⁴⁴ Deze rol is voornamelijk gericht op het onderwijzen en opleiden van de komende generaties en haar verantwoordelijkheid als de verzorger in de familie. Daarnaast wordt er gesteld dat de zionistische 'vijand' zich bewust is van deze belangrijke rol van de vrouw en zal proberen om haar af te wenden van de islam zodat zij haar onder controle kunnen houden en voor hun karretje kunnen spannen. Ze werden ook vaak weergegeven als de onschuldige slachtoffers van de bezetting.⁴⁵ Door de jaren heen publiceerde Hamas meerdere verklaringen om haar ideeën verder toe te lichten. Zo maakte ze duidelijk dat, hoewel ze vroomheid zeker aanmoedigde, het absoluut niet de bedoeling is om mensen te dwingen tot bekering of vrouwen te dwingen een hoofddoek (*hijāb*) te dragen.⁴⁶ Het was belangrijk dat door middel van *da'wa* de bevolking uiteindelijk zelf een islamitische staat zou willen afdwingen. Vaak pakte het in de praktijk echter anders uit. Het traditionele beeld dat werd geschetst van vrouwen beperkte hun eigen inbreng en hun handelingsvermogen, waardoor ze in een slachtofferrol werden geduwd.⁴⁷

Verstoppen of ontpoppen?

In aanloop naar de intifada waren vrouwen sterk georganiseerd binnen de *grassroots* organisaties en studentenverenigingen die toen een belangrijke rol speelden. Doordat zij op deze manier ruimte voor zichzelf hadden gecreëerd, kon er meer aandacht worden besteed aan de directe en structurele problemen waar vrouwen onder leden en konden ze druk uitoefenen op de politiek en de organisaties waar zij deel van uitmaakten om deze problemen in kaart te brengen en harder aan te pakken. Ze zetten zich in voor vrouwenrechten die zij omschreven als: het recht om te werken, het recht op goed onderwijs, het recht op gelijke vertegenwoordiging in de politiek en

⁴² Ibid., 135-138.

⁴³ Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza*, 16-18; Beverley Milton-Edwards, *Islamic Politics in Palestine* (London: Tauris Academic Studies, 1996), 126-127.

⁴⁴ Hroub, *Hamas: Political Thought and Practice*, 278-279.

⁴⁵ Ibid., 309.

⁴⁶ Ababneh, "The Palestinian Women's Movement versus Hamas," 37.

⁴⁷ Rema Hammami, "From Immodesty to Collaboration: Hamas, the Womens Movement, and National Identity in the Intifada," in *Political Islam: Essays From Middle East Report*, eds. Joel Beinin and Joe Stork (New York: I.B. Tauris, 1997), 194-203.

het recht om deel te nemen aan de nationale strijd.⁴⁸ Zij liepen echter ook tegen nieuwe problemen aan: de Moslimbroederschap en Hamas slaagden erin om de islam onderdeel te maken van de nationale identiteit. Het zijn van een vrome moslim werd steeds belangrijker, waardoor er vanuit de samenleving meer druk kwam op vrouwen om een hoofddoek te dragen.⁴⁹ Deze sociale druk veranderde tijdens de intifada in een algehele campagne. De *hijāb* kwam symbool te staan voor patriottisme en verbondenheid. Jonge mannen voelden zich door de opstand aangemoedigd om vrouwen aan te vallen als zij zich niet wilden bedekken, waardoor ongesluisde vrouwen op straat en zelfs op school werden aangevallen.⁵⁰

Vanuit de politiek kwam er te laat aandacht voor dit probleem; het VNLO bracht pas in augustus 1989 een verklaring uit om deze acties te veroordelen nadat er in de maand ervoor weer incidenten hadden plaatsgevonden. De nadruk van deze afkeuring lag echter vooral op het gebrek aan eenheid onder de Palestijnen als gevolg van deze acties, waardoor de intifada haar kracht zou kunnen verliezen. De verklaring begon zelfs met het punt dat ijdelheid en overmatig gebruik van cosmetica werd afgekeurd,⁵¹ wat het idee dat vrouwen zich bescheiden en discreet zouden moeten presenteren juist versterkte. Hoewel de verklaring van het VNLO meteen effect had op het aantal incidenten en andere organisaties – waaronder Hamas – zich ook hadden gedistantieerd van deze aanvallen, konden de lange-termijn effecten van deze campagne moeilijk worden teruggedraaid, waardoor veel vrouwen zich in de steek gelaten voelden.⁵² De defensieve houding en het gebrek aan zelfkritiek van het VNLO en andere partijen toonde aan dat deze kwestie als ondergeschikt werd beschouwd. Daarnaast waren partijen verwickeld in een onderlinge strijd om hun morele superioriteit aan te tonen. De loyaliteit van mensen werd in twijfel getrokken op basis van de groeiende nadruk op morele zuiverheid, waardoor mensen die niet aan die eisen voldeden beschouwd werden als ‘handlangers’ van de Israëli’s. Veel mensen werden door leden van onder andere Fatah en Hamas aangevallen en vermoord, waaronder veel vrouwen.⁵³

De hoofddoek bracht echter ook nieuwe mogelijkheden met zich mee: door de opkomst van islamitische universiteiten waar deze kledingvoorschriften en gendersegregatie genormaliseerd waren, konden vrouwen uit meer conservatieve gezinnen vaker naar school.⁵⁴ Het aantal hoogopgeleide vrouwen groeide exponentieel. Steeds meer vrouwen raakten betrokken bij studentenverenigingen, die een belangrijke functie hebben in het mobiliseren van studenten en konden zich daardoor met name in Gaza verder ontwikkelen binnen de partij waaraan ze verbonden waren. Op die manier konden vrouwen steeds meer ruimte voor zichzelf opeisen en werden zij zich steeds bewuster van hun eigen rechten en de invloed die zij konden uitoefenen op het politiek discours.⁵⁵

⁴⁸ Eileen Kuttab, “Palestinian Women's Organizations: Global Cooption and Local Contradiction,” *Cultural Dynamics* 20, no. 2 (2008): 103-104.

⁴⁹ Hammami, “From Immodesty to Collaboration,” 194-195.

⁵⁰ *Ibid.*, 196-199.

⁵¹ *Ibid.*, 200-201.

⁵² *Ibid.*, 201-203.

⁵³ *Ibid.*, 203-205; Jad, *Palestinian Women's Activism*, 130-133.

⁵⁴ Ababneh, “The Palestinian Women's Movement versus Hamas,” 46-48.

⁵⁵ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 91-97.

NGO of no go?

In aanloop naar de oprichting van de PA door de Oslo Akkoorden begon de samenstelling van allerlei organisaties drastisch te veranderen. De nieuwe politieke processen die plaatsvonden en de onderlinge machtsstrijd tussen organisaties maakten het voor vrouwenbewegingen steeds moeilijker om nationale kwesties en vrouwenzaken met elkaar te verenigen. Door de nieuwe situatie en onder druk van de PA konden *grassroots* organisaties hun activiteiten niet langer voortzetten. De werkomgeving van NGO's voor vrouwen werd steeds professioneler en gespecialiseerder om ervoor te zorgen dat zij invloed konden uitoefenen op dit nieuwe politieke proces en de beleidstukken die hieruit voort zouden komen. Deze ontwikkelingen hadden als gevolg dat NGO's de *grassroots* banden verloren, waardoor de vertegenwoordiging van vrouwen uit de arbeidersklasse en vluchtelingenkampen verminderde.⁵⁶ Daarnaast waren NGO's afhankelijk van financiële steun door donaties. Door de voorwaarden die daaraan verbonden waren werden de NGO's beperkt in hun mogelijkheden; ze kregen een steeds universelere lijn, waardoor de specifieke en structurele problemen die vrouwen ondervonden in de Palestijnse gebieden ten gevolge van het conflict met Israël nauwelijks werden aangekaart. Programma's die zich bijvoorbeeld richtten op armoedebestrijding waren zo opgezet dat mensen wel tijdelijk geholpen werden, maar het gegeven dat armoede in de Palestijnse gebieden een systemisch probleem was – veroorzaakt door de Israëlische bezetting en het beleid van de PA – werd buiten beschouwing gelaten. De bron werd dus niet aangepakt, waardoor het probleem ook niet kon worden opgelost.⁵⁷

Van de straat naar de staat

Om beter te kunnen functioneren als politieke partij binnen dit nieuwe systeem, moest ook Hamas haar samenstelling aan gaan passen. In 1995 richtte zij de Islamitische Nationale Bevrijdingspartij (INBP) op. De INBP fungeerde als oppositiepartij, maar was alleen actief in Gaza.⁵⁸ Hamas wilde via deze weg haar populariteit verder uitbreiden en de inclusie van vrouwen in haar beweging kon daar een belangrijke rol in spelen. Aangezien er vanuit seculiere partijen en NGO's veel kritiek was geweest op het gebrek aan aandacht voor vrouwenzaken en dit werd gezien als het bewijs dat islamisme en vrouwenrechten onverenigbaar zijn, moest Hamas het tegendeel aantonen om relevant te blijven. Om vrouwen te mobiliseren en organiseren binnen haar beweging werd de Actieafdeling voor Vrouwen opgericht als onderdeel van de INBP.⁵⁹

Het hoofddoel van de AAV was om vrouwen te betrekken in het openbare leven door middel van activiteiten. Het grootste obstakel waar Palestijnse vrouwen in het dagelijks leven tegenaan liepen was dat zij hun rol als moeders moesten combineren met hun werk of moesten verenigen met hun rol in het verzet. De AAV richtte een netwerk van kinderdagverblijven op om op die manier werkende vrouwen en activisten tegemoet te komen.⁶⁰ Daarnaast organiseerde ze workshops over uiteenlopende onderwerpen, werkte ze aan afdelingen in vluchtelingenkampen

⁵⁶ Islah Jad, "The Ngo-Isation of Arab Women's Movements," *Ids Bulletin* 35, no. 4 (2004): 38-40; Kuttab, "Palestinian Women's Organizations," 104-105.

⁵⁷ Kuttab, "Palestinian Women's Organizations," 107-113.

⁵⁸ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 71-73.

⁵⁹ *Ibid.*, 112.

⁶⁰ *Ibid.*, 114.

en organiseerde ze activiteiten om politieke gevangenen en hun familie te helpen.⁶¹ Hamas was door deze activiteiten een van de weinige organisaties die mensen uit alle lagen van de bevolking kon bereiken, waardoor zij een veel breder draagvlak had. Haar ledenaantal groeide gestaag en in 2003 vormden vrouwen 27% van de leden bij de generale conferentie van de INBP, waar de leden voor hogere partijfuncties werden gekozen.⁶²

Verder organiseerde de AAV vanaf de late jaren '90 conferenties die van groot belang zouden zijn voor de lijn van de partij. De INBP zag dat de discoursontwikkeling van NGO's in het kader van universele mensenrechten niet in lijn was met de realiteit van veel Palestijnen. Het principe van universele rechten werd gezien als een Westers verzinsel dat de ellende van de Palestijnen toeschreef aan de positie van vrouwen in hun maatschappij en een gebrek aan democratie, in plaats van de uitbuiting en onderdrukking die voortkwamen uit de bezetting. Het gegeven dat vrouwen volgens een standaard model hun rechten moesten verkrijgen, waarbij geen rekening werd gehouden met de context van verschillende culturen en situaties, leverde daarom veel kritiek op. Bovendien waren zij van mening dat ze vrouwen- en mensenrechten aan de islam konden ontlelen en het kader van universele rechten daarom overbodig was.⁶³ De INBP moest dus een alternatief gaan bieden voor de concurrerende seculiere partijen en NGO's. De AAV besteedde tijdens haar conferenties veel aandacht aan de manier waarop seculiere partijen actievoerden, hoe zij die in diskrediet kon brengen en hoe zij het beter aan kon pakken. Door deze continue uitwisseling kon ze ook veel ideeën ontlelen aan de structuur en het beleid van seculiere partijen.⁶⁴ Daarnaast werd betoogd dat religieuze teksten open zijn voor verschillende interpretaties, waardoor het onveranderlijke karakter van Hamas' ideologie kon worden beïnvloed. Islamitische bronnen werden opnieuw bestudeerd om meer vooruitstrevende ideeën te kunnen ontdekken. Op deze manier konden leden van de AAV laten zien dat de onderdrukking van vrouwen geen gevolg is van islamisering, maar juist van het afwijken daarvan.⁶⁵ De AAV creëerde hierdoor ook ruimte om kritiek te uiten op de partij en zette zich in voor gelijke behandeling, kansen en lonen voor vrouwen.⁶⁶

Van reproductie naar deconstructie

Uit het voorbeeld van de ontwikkeling van de Palestijnse vrouwenbewegingen en de oprichting van de Actieafdeling voor Vrouwen wordt ook duidelijk waarom intersectionaliteit van groot belang is. De situatie van Palestijnse vrouwen wordt niet alleen beïnvloed door de Palestijnse patriarchale machtsstructuren. Hun positie en de kansen die zij krijgen is ook afhankelijk van de koloniale relatie met Israël en de manier waarop het conflict zich ontwikkelt is de leidraad voor de dominerende gendernormen. Naast de meer evidente effecten en gevolgen hiervan, zoals het grote aantal weduwes door gewelddadige conflicten, heeft ook het kolonialistische – in dit geval Israëliëse – patriarhaat invloed op Palestijnse vrouwen. Gender en nationalisme zijn

⁶¹ Ibid., 115-116.

⁶² Ibid., 112-114.

⁶³ Ibid., 139-155.

⁶⁴ Ibid., 153-155.

⁶⁵ Ibid., 139-155.

⁶⁶ Ibid., 150-152.

onlosmakelijk met elkaar verbonden.⁶⁷ Dit wordt onder andere duidelijk uit de ‘demografische oorlog’ tussen Palestijnen en Israëli’s: vrouwen worden, zowel door Israëliisch als Palestijns nationalisme, gereduceerd tot hun baarmoeder omdat het baren van kinderen centraal staat in de ‘wedstrijd’ om een demografische meerderheid te vormen.⁶⁸ Israëliisch beleid zorgde er dan ook voor dat alleen Palestijnse vrouwen in Israël toegang hadden tot gratis anticonceptie en Palestijnse moeders geen recht hadden op financiële steun.⁶⁹

Het creëren van een nationale identiteit gebeurt bovendien in een uitwisselingsverband met ‘de Ander’. De eigen identiteit wordt geconstrueerd als een reactie op de identiteit van de Ander door binaire opposities. De positie van vrouwen in een maatschappij ontwikkelt zich ook aan de hand van die binaire opposities:⁷⁰ zo geldt voor de Palestijnse situatie dat de manier waarop mannen worden gepresenteerd als de leiders van het verzet en beschermers van het volk tegenover de Israëliische bezetter in verhouding staat tot de verzorgende rol die vrouwen op zich moeten nemen en *vice versa*. De Palestijnse en Israëliische patriarchale machtsverhoudingen reproduceren en versterken elkaar.⁷¹ Dit is ook vergelijkbaar met de manier waarop seculiere en islamistische Palestijnse partijen deze gendernormen co-construeren door de machtsstrijd waarin zij verwickeld zijn. Om relevant te blijven proberen ze hun morele superioriteit aan te tonen, daardoor wisselen ze hun visies over de ideale verzetsstrijder herhaaldelijk met elkaar uit en ontstaan er weer nieuwe visies. Zij verhouden zich dus ook tot elkaar in binaire opposities. Vrouwen moeten hierdoor regelmatig nieuwe manieren vinden om hun plek aan tafel te veroveren en behouden.

Naarmate de Palestijnse NGO’s steeds meer werden beïnvloed door het concept van universele mensenrechten en hun plan van aanpak daarop gingen baseren, werd het voor islamistische vrouwen duidelijk dat deze eenzijdige benadering hun situatie niet structureel kon verbeteren. De uitwisseling met seculiere organisaties die hierdoor plaatsvond zorgde ervoor dat er meer aandacht kon worden besteed aan de verschillende dimensies van hun identiteit. Door zowel de individuele als maatschappelijke belangen en problemen van vrouwen te bekijken en deze niet in afzondering van het conflict te zien, kreeg het discours een nieuwe wending. Wat voor effecten die wending heeft gehad zal in de volgende hoofdstukken worden toegelicht.

⁶⁷ Nahla Abdo and Nira Yuval-Davis, “Palestine, Israel and the Zionist Settler Project,” in *Unsettling Settler Societies: Articulations of Gender, Race, Ethnicity and Class*, eds. Daiva K. Stasiulis and Nira Yuval-Davis (London: SAGE Publications, 1995), 316; Sheila H. Katz, *Women and Gender in Early Jewish and Palestinian Nationalism* (Gainesville: University Press of Florida, 2003), 3-7; Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation* (London: Sage Publications, 1997) 21-22.

⁶⁸ Abdo and Yuval-Davis, “Palestine,” 301, 303-304; Valerie Bryson, “Citizen warriors, workers and mothers: Women and democracy in Israel,” in *Gender, Ethnicity, and Political Ideologies*, eds. Nickie Charles and Helen M. Hintjens (London: Routledge, 1998), 131-133; Katz, *Women and Gender*, 104-105; Yuval-Davis, *Gender & Nation*, 30-31.

⁶⁹ Abdo and Yuval-Davis, “Palestine,” 313; Bryson, “Citizen warriors,” 131-133.

⁷⁰ Katz, *Women and Gender*, 134; Younes, “A gendered movement for liberation,” 22-23.

⁷¹ Abdo and Yuval-Davis, “Palestine,” 316; Bryson, “Citizen warriors,” 136-137; Katz, *Women and Gender*, 147-148.

3. Tussen autoriteit en achterstelling

Islamistische vrouwen in de Palestijnse Autoriteit en het Ministerie van Vrouwenzaken

Met de oprichting van de PA hadden de Palestijnse gebieden voor het eerst in de geschiedenis een quasi-autonoom bestuur. De beginselen van een langverwachte Palestijnse staat lagen op tafel. Verschillende vrouwen van de Palestijnse vrouwenbeweging hadden na de intifada de indruk dat hun belangrijke rol zou aanhouden en wilden graag bijdragen aan het opbouwen van die potentiële Palestijnse staat. Vrouwen waren gemotiveerd om hun belangen verder te bevorderen als parlamentsleden en in andere belangrijke overheidsfuncties.⁷² Desondanks bleek het bemachtigen van zulke posities moeilijker dan gedacht. De patriarchale structuur binnen de PA maakte het voor vrouwen behoorlijk lastig om concrete veranderingen door te voeren. Bovendien werd de politieke situatie in de Palestijnse gebieden, zoals uitgelegd in voorgaande hoofdstukken, sterk beïnvloed door de onderlinge machtsstrijd tussen de islamistische fronten en de seculiere/nationalistische fronten; daarmee ook de situatie van Palestijnse vrouwen. Deze strijd zou in de komende jaren alleen maar verergeren. In dit hoofdstuk wil ik de ontwikkelingen in aanloop naar de oprichting van het Ministerie van Vrouwenzaken (MVZ) en de situatie na de parlamentsverkiezingen van 2006 uiteen zetten, om uiteindelijk te kunnen begrijpen hoe het MVZ heeft bijgedragen aan de positie van Palestijnse vrouwen.

Een nieuwe strijd

Patriarchale machtsverhoudingen zijn een wereldwijd fenomeen, evenzeer in de Palestijnse gebieden als elders, maar wat de situatie van Palestijnse vrouwen ingewikkeld maakt is de combinatie van het nationalistische en kolonialistische patriarchaat.⁷³ Zoals uitgelegd in het vorige hoofdstuk hebben zowel de traditionele Palestijnse gendernormen als de koloniale relatie met Israël invloed op deze machtsverhoudingen. Dit werd nogmaals duidelijk met de oprichting van de PA. Zo heeft de president (tot eind 2004 was dit Yasser Arafat, medeoprichter van Fatah) praktisch het volledige bestuur over de PA: hij heeft de controle over de ministeries en stelt zelf mensen aan voor alle hoge functies.⁷⁴ Daarnaast verschoof de focus door de vredesakkoorden van de nationale strijd tegen de bezetting naar het opbouwen van de staat. De vrouwenbeweging zag haar successen langzaam verwelken. De verschillende commissies en NGO's die werden opgericht zetten zich hard in om dit tegen te houden. Toen het eerste concept voor de tijdelijke grondwet bekend werd gemaakt – waarin gelijke rechten voor vrouwen niet werden gegarandeerd – uitten verschillende organisaties felle kritiek, wat uiteindelijk tot aanpassingen leidde.⁷⁵

⁷² Sherna Gluck, "Palestinian Women: Gender Politics and Nationalism," *Journal of Palestine Studies* 24, no. 3 (1995): 9.

⁷³ Younes, "A gendered movement for liberation," 22.

⁷⁴ Nahla Abdo, "Gender and Politics Under the Palestinian Authority," *Journal of Palestine Studies* 28, no. 2 (1999): 40-41.

⁷⁵ Gluck, "Palestinian Women," 11.

De traditionele genderverdeling vormde dus ook een probleem binnen seculiere organisaties. Vrouwen waren nauwelijks vertegenwoordigd binnen besluitvormingsorganen.⁷⁶ Verschillende organisaties moesten daarom van buitenaf druk uitoefenen om beleidstukken aan te passen. Ze werkten onder andere aan een verklaring voor de fundamentele rechten van Palestijnse vrouwen die gebruikt zou kunnen worden als referentiekader voor het maken van beleidstukken, maar de samenwerking bleek vaak lastig omdat vrouwen van verschillende achtergronden kwamen en bij verschillende politieke partijen aangesloten waren en daarom met verschillende problemen te maken kregen. Daarnaast heerste er een sterk gevoel van wantrouwen tegenover islamistische organisaties die in populariteit bleven groeien, mede door die politieke affiliaties en de *hijāb*-campagne tijdens de intifada.⁷⁷ Uiteindelijk lukte het om een verklaring op te stellen die grotendeels gebaseerd was op het VN-verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen (Engelse afkorting CEDAW, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) en die in 1994, na veel moeite, geaccepteerd werd door de PLO.⁷⁸ Verder werd er campagne gevoerd om vrouwen te mobiliseren voor verkiezingen en lukte het om een aantal wetten aan te passen. Zo werd er een wet ingetrokken die stelde dat een getrouwde vrouw toestemming nodig had van haar echtgenoot om reisdocumenten te verkrijgen. Toch had dit niet altijd evenveel effect, aangezien er door de Palestijnse gemeenschap gebruikelijk meer waarde werd gehecht aan de *sharī'a*. Daarbij werden pogingen voor betere vertegenwoordiging in het parlement, zoals een minimumquotum voor vrouwen, door Arafat afgewezen.⁷⁹

Na jarenlange inzet voor betere vertegenwoordiging door verschillende vrouwenbewegingen werd in 2003 het Ministerie van Vrouwenzaken opgericht, maar de politieke situatie werd steeds complexer. Eind september 2000 was de tweede intifada uitgebroken en de Palestijnse bevolking was het vertrouwen in het leiderschap van de PA verloren. Het MVZ moest onder deze onzekere omstandigheden van geweldsuitbraken en toenemende armoede een beleid voor de verbetering van de positie van vrouwen zien te formuleren. Het vroege beleid van het MVZ richtte zich voornamelijk op aanpassingen in wet- en regelgeving en het creëren van betere vertegenwoordiging in de overheidsinstanties. Het democratiseringsproces zorgde er dus voor, net zoals bij de verschillende NGO's, dat het MVZ de structurele problemen van vrouwen als afgezonderd van de bezetting ging behandelen. Desalniettemin heeft het MVZ successen geboekt zoals het aannemen van VN-resolutie 1325 inzake de bescherming van vrouwen in conflictgebieden en het lukte in 2005 alsnog om een minimumquotum voor vrouwen in te stellen bij verkiezingen.⁸⁰

⁷⁶ Abdo, "Gender and Politics," 42-43.

⁷⁷ Ababneh, "The Palestinian Women's Movement versus Hamas," 43; Gluck, "Palestinian Women," 10.

⁷⁸ Rabab Abdulhadi, "The Palestinian Women's Autonomous Movement: Emergence, Dynamics, and Challenges," *Gender and Society* 12, no. 6 (1998): 667-668; Gluck, "Palestinian Women," 11.

⁷⁹ Abdo, "Gender and Politics," 43-47.

⁸⁰ Islah Jad, "Palestinian Women in Politics: Fragmentation and Flawed Governance," in *The 2nd Gender Profile of the Occupied West Bank and Gaza (2000 – 2010)*, Institute for Women's Studies, Birzeit University (2012): 16-17.

Een loze overwinning

Toen Yasser Arafat eind 2004 overleed moesten er nieuwe parlementsverkiezingen gehouden worden. Er volgde een felle campagne, waarin de AAV een belangrijke rol heeft gespeeld: ze richtte een commissie op die zich hoofdzakelijk bezig hield met het mobiliseren van vrouwen voor de verkiezingen. Leden van de AAV gingen persoonlijk bij mensen op bezoek en zorgden voor vervoer naar de stembussen.⁸¹ De campagne bleek succesvol, want Hamas won de verkiezingen en bemachtigde daarmee een meerderheid in de Wetgevende Raad. Hoewel het een eerlijke, democratische overwinning betrof had deze verkiezingsuitslag enorme gevolgen. Hamas stond op verschillende terreurlijsten vanwege de aanslagen die ze had gepleegd tegen Israël, waaronder die van de Europese Unie en de Verenigde Staten. De internationale gemeenschap erkende de nieuwe regering niet en de steun aan de PA nam verder af. Daarnaast was Fatah niet bereid om haar macht af te staan aan Hamas. De rivaliteit liep verder op en leidde uiteindelijk tot een politiek schisma, waarbij Hamas in juni 2007 de macht in de Gazastrook overnam. De PA beschuldigde Hamas van het plegen van een staatsgreep en erkende de nieuwe regering niet. Ze zette een noodkabinet op en regeerde de Westelijke Jordaanoever afzonderlijk van de Gazastrook.⁸²

De overwinning van Hamas baarde ook de vrouwenbeweging grote zorgen. Hamas probeerde deze zorgen herhaaldelijk te bedaren. Jamila al-Shanti, lid van de Wetgevende Raad en voormalig hoofd van de AAV, stelde in een toespraak dat de vrouwenbeweging van groot belang was voor Hamas en dat ze maatregelen zou treffen om vrouwen te ondersteunen.⁸³ Bij het vormen van de nieuwe regering werd Mariam Saleh aangesteld als Minister van Vrouwenzaken – de eerste vrouwelijke minister van Hamas. Saleh was weliswaar de enige vrouwelijke minister in het kabinet, maar volgens Saleh zelf kwam dit doordat Hamas moeite had met het vormen van een coalitie en ze erop hoopte dat andere partijen ook vrouwen zouden aandragen voor verschillende functies.⁸⁴ Aan het begin van haar termijn probeerde Saleh een bijeenkomst te organiseren met alle Palestijnse vrouwenafdelingen om een plan van aanpak op te stellen, maar hier kwam weinig reactie op. Het grootste deel van de NGO's waren tegen de nieuwe regering en geloofden niet dat een islamistische partij voor hun belangen op zou komen.⁸⁵ Verder stelde Saleh dat de bezetting de hoogste prioriteit moest krijgen binnen het MVZ, omdat dit de grootste problemen veroorzaakte voor vrouwen. Hoewel ze betoogde dat het aanpassen van wet- en regelgeving ook van groot belang was, wilde Saleh de focus verschuiven naar concrete acties om vrouwen te helpen die lijden onder de directe gevolgen van de bezetting zoals gevangenen, weduwen en nabestaanden van 'martelaren'. Saleh probeerde daarmee het effect van het democratiseringsproces terug te draaien.⁸⁶ Salehs termijn werd echter vroegtijdig beëindigd nadat tientallen ministers door Israël waren gearresteerd.⁸⁷

⁸¹ Khaled Amayreh, "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine: Interviews with Palestinian Islamist Women Leaders on Women's Activism in Hamas," *Conflicts Forum* (2010): 11, 23.

⁸² Cleveland and Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 283.

⁸³ Nehad Khaleel, "Development of Hamas' Position on Women's Roles and Issues (1987 – 2017)," *American Journal of Humanities and Social Sciences Research* 3, no. 7 (2019): 6.

⁸⁴ "Interview With The Palestinian Minister of Women's Affairs," *Ikhwanweb*, 8 april, 2006, geraadpleegd 22 mei, 2020, <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=4460>.

⁸⁵ Ababneh, "The Palestinian Women's Movement versus Hamas," 40-41.

⁸⁶ *Ibid.*, 44-45.

⁸⁷ Amayreh, "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine," 5-6, 11-12, 16; "Arrestatiegolf Palestijnse politici door Israël," *Het Nieuwsblad*, 29 juni, 2006, geraadpleegd 23 mei, 2020, <https://www.nieuwsblad.be/cnt/b329454060629>.

Hamas en Fatah probeerden nogmaals een regering te vormen. Deze regering van nationale eenheid werd op 15 maart 2007 beëdigd. Amal Siyam – officieel een onafhankelijke kandidaat – verving Saleh als Minister van Vrouwenzaken. Siyam liep echter tegen vergelijkbare problemen aan. Er reageerden maar een paar organisaties op haar uitnodiging voor een bijeenkomst met alle vrouwenafdelingen en haar collega's leken niet met haar samen te willen werken.⁸⁸ Desondanks probeerde ze om het werk van Saleh voort te zetten. Naast het aanpassen van wet- en regelgeving reisde Siyam naar verschillende steden in de Westelijke Jordaanoever om steun te verlenen aan ouders van vrouwen die gevangen zaten en evenementen te organiseren om deze gevangenen te eren. Het MVZ richtte zich dus steeds meer op de directe consequenties voor vrouwen ten gevolge van de bezetting. Na de machtsovername door Hamas werd de regering van nationale eenheid op 15 juni 2007 ontbonden en werden de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever apart van elkaar bestuurd.⁸⁹

Onenigheid in verscheidenheid

Het politieke schisma leidde er dus toe dat de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook allebei een eigen regering kregen. Zo hadden beide gebieden nu hun eigen Ministerie van Vrouwenzaken die niet met elkaar in verbinding stonden. Het MVZ in de Westelijke Jordaanoever keerde haar focus weer naar de aanvankelijke strategie van democratisering en beleidsvorming aan de hand van de eerder genoemde verklaring voor Palestijnse vrouwenrechten, maar besteedde inmiddels ook meer aandacht aan praktische oplossingen. Er werd bijvoorbeeld gestreefd naar een concretere uitvoering van VN resolutie 1325 en het tegengaan van huiselijk geweld.⁹⁰ Vanaf 2011 kwam er ook meer aandacht voor nationale kwesties zoals vrouwelijke gevangenen. Daarnaast was het MVZ ook succesvol in het beter integreren van genderkwesties in andere ministeries, wat de vertegenwoordiging van vrouwen verbeterde. De aanpak was echter niet altijd consequent genoeg en er werd te weinig budget vrijgemaakt om deze projecten blijvend effect te laten hebben.⁹¹

Het MVZ in Gaza pakte het anders aan. De verklaring voor Palestijnse vrouwenrechten was grotendeels gebaseerd op internationale verdragen voor universele rechten, waar islamistische vrouwen van de AAV eerder al kritiek op uitten. Het MVZ in Gaza was van mening dat de verklaring niet was gebaseerd op de islam en de verkeerde prioriteiten stelde door zich niet volledig op de bezetting te richten. Na de splitsing paste ze de verklaring aan zodat die in lijn zou zijn met de *shari'a* en de Palestijnse context.⁹² Haar prioriteit ging hoofdzakelijk uit naar het mobiliseren en organiseren van vrouwen en het voorzien van steun aan hen. Er werd aan de hand van studies grondiger gekeken naar de verschillende behoeftes die vrouwen hadden; met name de vrouwen die direct getroffen werden door de bezetting, zoals de nabestaanden van 'martelaren'. Daarbij werd er aandacht besteed aan het verbeteren van burgerrechten voor vrouwen door het indienen van wetsvoorstellen en -aanpassingen en werd er gekeken naar structurele oplossingen in armoedebestrijding.⁹³ Het MVZ in Gaza kampte echter ook met allerlei problemen. Doordat

⁸⁸ Ababneh, "The Palestinian Women's Movement versus Hamas," 40; Jad, *Palestinian Women's Activism*, 174.

⁸⁹ Ababneh, "The Palestinian Women's Movement versus Hamas," 40.

⁹⁰ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 175.

⁹¹ Ibid., 175-177.

⁹² Ibid., 181-184.

⁹³ Ibid., 178-179.

Hamas aan de macht was gekomen ging Israël tot het uiterste om haar eigen veiligheid te waarborgen. Zo werd er een blokkade opgelegd – zowel op het land, via de zee en in de lucht – en werden er meerdere oorlogen gevoerd. Deze situatie had evenzeer directe gevolgen; niet alleen voor vrouwen, maar voor iedereen. Door de erbarmelijke omstandigheden die mensen in Gaza constant moesten verduren werden de specifieke problemen van vrouwen echter vaak overschaduwd.⁹⁴

Na verzoening tussen Hamas en Fatah werd in 2014 Haifa al-Agha aangesteld als de Minister van Vrouwenzaken in de nieuwe regering van nationale eenheid. Zij kreeg het bestuur over zowel het MVZ in Gaza als die in de Westelijke Jordaanoever. Al-Agha, zelf geboren in Gaza, was een onafhankelijke kandidaat die voorheen ook voor de regering van Hamas had gewerkt bij het Ministerie van Onderwijs.⁹⁵ De strategie van het MVZ voor het verbeteren van de positie van vrouwen verschoof weer terug richting beleid- en wetsaanpassingen, maar al-Agha koppelde de problemen van vrouwen wel aan de aanhoudende bezetting en de verschillende oorlogen.⁹⁶ Ze probeerde ook de relaties tussen de Westelijke Jordaanoever en Gaza te verbeteren en vrouwen van Hamas te betrekken bij nationale commissies voor het opstellen van plannen en strategieën. De conflicterende visies tussen de twee afdelingen beperkten echter de samenwerking en verschillende verzoeken van Gaza om betrokken te worden bij deze commissies werden afgewezen door het kabinet in de Westelijke Jordaanoever.⁹⁷

De nieuwe regering van nationale eenheid en de aanstelling van minister Haifa al-Agha was een belangrijke ontwikkeling waardoor er weer een kans ontstond om beide visies te combineren, maar ondanks dat seculiere en islamistische vrouwenbewegingen uiteindelijk naar hetzelfde doel streefden – namelijk het garanderen van de rechten van vrouwen – waren de meningen over de strategieën en middelen om dat doel te bereiken zo verschillend dat het de samenwerking behoorlijk in de weg stond. Het Ministerie van Vrouwenzaken werd dus een nieuwe reden voor conflict. Zowel seculiere als islamistische partijen hebben amper geprobeerd om deze kloof te overbruggen en mede hierdoor heeft het MVZ niet haar volle potentie kunnen benutten. Desondanks diende het MVZ als een podium voor de uitwisseling van verschillende visies; ook al hadden de afdelingen in Gaza en de Westelijke Jordaanoever nauwelijks contact met elkaar na de splitsing. De discoursontwikkeling en de implementatie van de verklaring voor Palestijnse vrouwenrechten bracht beide afdelingen alsnog indirect in contact. Bovendien hebben zowel het MVZ als de AAV verschillende successen geboekt, die in het volgende hoofdstuk verder besproken zullen worden.

⁹⁴ Varsen Aghabekian, "Palestinian women, conflict and human rights," *Medicine, Conflict and Survival* 33, no. 3 (2017): 169.

⁹⁵ Rasha Abu Jalal, "Haifā' al-'Aghā: al-mara'a al-filistīniyya şulba kâş-şakhr wa-naḥlum bi-munāşafa ar-rajul al-ḥayā," *Al-Monitor*, 11 februari, 2016, geraadpleegd 24 mei, 2020, <https://www.al-monitor.com/pulse/ar/contents/articles/originals/2016/02/palestinian-women-affairs-minister-empower.html>.

⁹⁶ Ibid.; Haifa al-Agha, "Achieving Gender Equality: The Importance of Gender- Responsive Policies," *This Week in Palestine*, maart, 2018, geraadpleegd 24 mei, 2020, <https://www.thisweekinpalestine.com/achieving-gender-equality/>.

⁹⁷ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 180-185.

4. Defecte effecten?

De invloed van islamistisch vrouwenactivisme in de Palestijnse gebieden

Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat de Palestijnse vrouwenbeweging absoluut geen eensgezinde beweging was. De kloof tussen seculiere en islamistische organisaties bleek moeilijk te overbruggen en de uiteenlopende ideeën van verschillende politieke fracties hebben tot onderlinge conflicten geleid. Toch hebben ze tamelijk veel invloed op elkaar gehad. De ideologische en strategische lijnen van beide fronten ontwikkelden zich door de directe of indirecte uitwisseling van hun visies. Om terug te komen op de hoofdvraag van mijn onderzoek zal dit hoofdstuk dieper ingaan op de acties van de AAV en het MVZ en op de verschillende problemen die het emancipatieproces van Palestijnse vrouwen hebben belemmerd.

De AAV: fundament voor verandering?

Met de oprichting van de Actieafdeling voor Vrouwen als onderdeel van de Islamitische Nationale Bevrijdingspartij ontstond er meer ruimte binnen de islamistische beweging om de problemen van vrouwen aan te kaarten. Vrouwen hadden hun eigen plek om die problemen te bespreken om vervolgens te streven naar oplossingen. Bovendien werd het al snel duidelijk dat vrouwen een belangrijke rol konden spelen in het mobiliseren van de bevolking om de achterban van de beweging verder te laten groeien. De enorme inzet van de AAV tijdens de verkiezingscampagne en de overwinning van Hamas in 2006 die daarop volgde was daar het onmiskenbare bewijs voor. Meer en meer vrouwen raakten betrokken in het openbare leven en het politieke proces door de activiteiten die de AAV organiseerde. Het bereik van de AAV groeide snel doordat zij persoonlijk contact zocht met mensen waarvan verondersteld werd dat zij vergeten werden door de nationale beweging, zoals mensen in vluchtelingenkampen en families van politieke gevangenen. Daarbij zorgde het opzetten van kinderdagverblijven ervoor dat vrouwen daadwerkelijk de mogelijkheid hadden om actief te worden binnen de beweging.⁹⁸

Door deze nieuwe betrokkenheid van vrouwen bij Hamas werd het onmogelijk voor de partij om hun stem te negeren. Vrouwen konden inmiddels druk uitoefenen op de partij om de daad bij het woord te voegen en evenveel waardering uit te dragen voor het werk van vrouwen als dat van mannen. Hun inzet voor gelijkere kansen en behandeling had daardoor over het algemeen een voortschrijdend effect.⁹⁹ Vrouwen vestigden zich op die manier als een onmisbaar deel van de partij en bij een conferentie die in 2003 werd georganiseerd bundelden verschillende islamistische vrouwenorganisaties hun krachten om een meer coherente islamitische vrouwenbeweging te vormen.¹⁰⁰ Daarnaast toonden de vrouwen van deze beweging hun volharding in de strijd tegen de bezetting. Zo organiseerde een groep vrouwen in november 2006 een mars, onder leiding van Jamila al-Shanti, om een menselijk schild te vormen ter bescherming van een groep Palestijnse militanten die na een aanval op de stad Beit Hanoun omsingeld waren door het Israëliëse leger en vast zaten in een moskee.¹⁰¹

⁹⁸ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 114-116.

⁹⁹ Ibid., 150-151.

¹⁰⁰ Ibid., 118.

¹⁰¹ Een paar dagen na de mars werd het huis van al-Shanti gebombardeerd: "Jamīla ash-Shanṭī qā'idat al-hiba an-nisā'īya al-butūlīya bi-Bayt Hānūn," *Al-Bayan*, 8 november, 2006, geraadpleegd 15 juni, 2020,

Uit dit alles blijkt dat de AAV een belangrijke rol heeft gespeeld in het vrij maken van de weg voor islamistische vrouwenactivisten. Met haar activiteiten ontvingen vrouwen maatschappelijke steun en creëerde ze een steeds breder draagvlak voor vrouwen om deel te nemen aan het politieke proces. De toename van vrouwen binnen de partij zorgde ervoor dat zij invloed konden uitoefenen op haar ideologie waardoor er meer kansen werden gecreëerd om de positie van vrouwen te bevorderen, zowel binnen de partij als daarbuiten. Deze verandering is bijvoorbeeld ook terug te zien in het nieuwe manifest van Hamas dat in 2017 werd gepubliceerd, waarin werd gesteld dat vrouwen een essentiële rol spelen in het verzet en de politiek.¹⁰² Hierbij werd er niet specifiek ingegaan op hun rol als onderwijzer van de islam in de familie, zoals in het eerste manifest. De AAV was een indrukwekkend goed georganiseerde afdeling die enorm vruchtbaar bleek voor het uitbreiden van de achterban van haar moederpartij en vormde daarmee een essentieel onderdeel van de verkiezingscampagne. Door hun *grassroots* strategieën waren zij als een van de weinige partijen in staat om een grotere en meer diverse groep mensen te bereiken.

Het MVZ: verschillende prioriteiten

Het verschil in aanpak tussen de seculiere en islamistische beweging kwam duidelijk naar voren bij de afdelingen van het Ministerie van Vrouwenzaken na het politieke schisma van 2007. Als onderdeel van de PA ging het MVZ in de Westelijke Jordaanoever vooral mee in het diplomatieke proces, terwijl het MVZ in Gaza zich vooral richtte op het mobiliseren van vrouwen en het verlenen van steun aan hen. De invloed van de Moslimbroederschap en Hamas is duidelijk terug te zien in de aanpak van laatstgenoemde. De aandacht werd gevestigd op maatschappelijke kwesties die het gevolg zijn van de Israëlische bezetting en het aansterken van de gemeenschap. Hoewel er geregeld werd gesteld dat Hamas alleen door druk van buitenaf en uit eigenbelang aandacht ging besteden aan vrouwenkwesties,¹⁰³ heeft die aandacht er wel voor gezorgd dat vrouwen meer invloed uit konden oefenen op de lijn van de partij en de problemen waar zij tegenaan liepen aan konden kaarten. Daarmee liet Hamas ook zien dat ze wel degelijk bereid was om haar standpunten omtrent vrouwen te ontwikkelen, zolang dit niet in strijd was met haar islamistische visie.¹⁰⁴

Zo zette het MVZ in Gaza in samenwerking met andere organisaties, op basis van onderzoek naar de behoeftes van vrouwen, verschillende projecten op. Er werden trainingen verzorgd voor vrouwen om hun vaardigheden uit te breiden, vrouwen werden geïnformeerd over verdragen inzake vrouwenkwesties, ze werden gestimuleerd om te gaan werken, verschillende organisaties voor vrouwen werden gesteund en er werden leningen verstrekt aan vrouwen zodat

<https://www.albayan.ae/one-world/2006-11-08-1.875018>; “Jamīla ash-Shanṭī: qā’idat fadā’iyāt al-ḥiṣār fī Bayt Hānūn ‘uḍw al-maktab as-sīyāsī li Ḥamās,” *Dunya Al-Watan*, 12 november, 2006, geraadpleegd 15 juni, 2020,

<https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2006/11/12/62883.html>; Greg Myre, “Israel Kills 2 Women During Mosque Siege,” *New York Times*, 3 november, 2006, geraadpleegd 15 juni, 2020,

<https://www.nytimes.com/2006/11/03/world/middleeast/04mideastcnd.html>.

¹⁰² “A Document of General Principles and Policies,” Hamas, 1 mei, 2017, geraadpleegd 17 juni, 2020,

<https://hamas.ps/en/post/678>.

¹⁰³ Khaleel, “Development of Hamas’ Position on Women’s Roles and Issues,” 5-6.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 7.

ze een eigen bedrijf konden beginnen.¹⁰⁵ Daarnaast werden er wetten aangepast zodat weduwen de voogdij over hun kinderen langer konden behouden en vrouwen en dochters van ‘martelaren’ aanspraak konden maken op gratis onderwijs.¹⁰⁶ Het MVZ streefde er ook naar om de rechtspositie van vrouwen te verbeteren omtrent erfenissen, alimentatie, bruidsschatten en pensioenen aan de hand van de ‘islamitische versie’ van de verklaring voor Palestijnse vrouwenrechten.¹⁰⁷

Vanaf 2014, toen de twee afdelingen van het MVZ weer onder hetzelfde bestuur vielen, werd het de vrouwen aan de islamistische kant steeds moeilijker gemaakt om invloed uit te oefenen. De pogingen van minister Haifa al-Agha om de samenwerking tussen beiden afdelingen te verbeteren mislukten, waardoor vrouwen van Hamas niet betrokken werden bij het opstellen van plannen.¹⁰⁸ Hoewel al-Agha het nog steeds belangrijk achtte om aandacht te besteden aan de gevolgen die de Israëlische bezetting heeft voor Palestijnse vrouwen en het beëindigen van de bezetting ook als eerste prioriteit op de nationale beleidsagenda van 2017-2022 stond,¹⁰⁹ luidt het huidige hoofddoel op de website van het MVZ: “het versterken en verbeteren van de mogelijkheden voor Palestijnse vrouwen om bij te kunnen dragen aan de opbouw en ontwikkeling van het democratische thuisland.”¹¹⁰ Bovendien biedt het MVZ geen directe hulpverlening, zoals de afdeling in Gaza dat bijvoorbeeld wel deed aan weduwen,¹¹¹ maar richt zij zich volledig op beleid en wetgeving.¹¹² Weliswaar heeft het MVZ hierin wel veel vooruitgang kunnen boeken en moet het belang van haar werk niet in diskrediet gebracht worden, maar de afdeling in Gaza beschouwde de doelen van het MVZ in de Westelijke Jordaanoever als onbeduidend binnen de huidige realiteit van Palestijnse vrouwen.¹¹³

Snijdende problemen

De problemen waar de islamistische vrouwenbeweging op stuitte waren niet alleen het gevolg van de beperkte samenwerking met de nationale beweging. Om projecten te kunnen laten slagen waren deze bewegingen afhankelijk van financiële steun. Hierin had de seculiere beweging meer mogelijkheden: omdat zij de universele lijn voor het verkrijgen van vrouwenrechten volgden en de PA werd gezien als de officiële, ‘gematigde’ vertegenwoordiger van het Palestijnse volk, kregen het MVZ en NGO’s in de Westelijke Jordaanoever meer internationale steun dan islamistische

¹⁰⁵ Ibid.; Jad, *Palestinian Women’s Activism*, 178-179; “Mashārī’u munafidha,” Ministerie van Vrouwenzaken, geraadpleegd 11 juni, 2020, https://web.archive.org/web/20120112125703/http://www.mowa.gov.ps/index.php?option=com_content&view=category&id=57&Itemid=75.

¹⁰⁶ Khaleel, “Development of Hamas’ Position on Women’s Roles and Issues,” 5.

¹⁰⁷ Jad, *Palestinian Women’s Activism*, 179.

¹⁰⁸ Ibid., 180.

¹⁰⁹ Abu Jalal, “Haifā’ al-’Aghā,” Geraadpleegd 16 juni, 2020; “’Ajandat as-sīyāsāt al-waṭaniyat 2017-2022: al-mūwāṭin ’awlān,” Palestijnse Autoriteit, december, 2016, 17-20, https://www.mowa.pna.ps/cached_uploads/download/2017/07/26/%D8%A7%D8%AC%D9%86%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%B7%D9%86%D9%8A%D8%A92017-2022-1501059697.pdf.

¹¹⁰ “Ar-risāla,” Ministerie van Vrouwenzaken, geraadpleegd 16 juni, 2020, <https://www.mowa.pna.ps/item-1495090729>.

¹¹¹ Jad, *Palestinian Women’s Activism*, 178.

¹¹² “’Āliyāt wa-’adawāt,” Ministerie van Vrouwenzaken, geraadpleegd 16 juni, 2020, <https://www.mowa.pna.ps/mechanisms-tools>.

¹¹³ Jad, *Palestinian Women’s Activism*, 183-184.

organisaties in Gaza. Dit gold voor NGO's in het algemeen, niet alleen vrouwenorganisaties. Dit betekende echter ook dat zij aan bepaalde voorwaarden moesten blijven voldoen.¹¹⁴ Bewegingen in Gaza zijn hierin grotendeels afhankelijk van het netwerk van de Moslimbroederschap.¹¹⁵

Wat bij dit alles opvallend is, is dat deze verschillen ook niet zo zeer om de islam op zich lijken te gaan. De PLO en de PA mogen dan wel seculier zijn, maar dat betekent niet dat hun leden niet religieus zijn. Het overgrote deel van de Palestijnse bevolking is moslim en, zoals in het vorige hoofdstuk is gezegd, de Palestijnse gemeenschap hecht over het algemeen meer waarde aan de *shari'a* dan aan nieuwe seculiere wetten.¹¹⁶ Ondanks de verschillende prestaties van islamistische vrouwen door de jaren heen ondervonden zij dus grote nadelen door internationale politieke en economische besluiten en de aanhoudende machtsstrijd tussen seculiere en islamistische fronten, waardoor islamistische vrouwen nauwelijks werden betrokken bij het opstellen van plannen. Uiteraard heeft de islamistische vrouwenbeweging – evenals de seculiere beweging – wel haar gebreken, maar haar werk heeft hoe dan ook aangetoond dat zij geen bedreiging vormt voor de politieke, maatschappelijke en economische emancipatie van Palestijnse vrouwen. Oftewel, geschillen tussen de verschillende fronten hadden minder te maken met vrouwenrechten en religie en meer met vooroordelen en politieke verhoudingen.

Daarnaast speelden de patriarchale verhoudingen in de Palestijnse maatschappij ook een rol. De Palestijnse cultuur berustte voor een groot deel op religieuze traditie, waarin een conservatief beeld over vrouwen domineerde met een nadruk op hun rol in de familie. Dit maakte het lastig voor vrouwen om posities te bemachtigen in de politiek, aangezien dit vooral werd beschouwd als mannenwerk, zowel binnen seculiere als islamistische partijen.¹¹⁷ De kracht van islamistische vrouwen was daarom dat zij deze visies konden beargumenteren omdat islamistische bronnen er geen bevestiging voor zouden leveren.¹¹⁸ Voor vrouwen in het dagelijks leven bleven de heersende culturele normen echter een obstakel.¹¹⁹ Verder zorgden vrouwenquota er ook voor dat er meer vrouwen de politiek in gingen, zowel lokaal als regionaal, wat een belangrijke stap is in het uitdagen van stereotypen over Palestijnse vrouwen. Vrouwen waren echter beter vertegenwoordigd in de meer traditionele sectoren, zoals onderwijs en gezondheid, en nauwelijks aanwezig in de hogere overheidsfuncties. Hierdoor was hun invloed beperkt.¹²⁰

Bovendien vormt de aanhoudende Israëliëse bezetting het grootste probleem voor de Palestijnse vrouwenbeweging. De splitsing van de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook, de verdere fragmentering van de bezette gebieden en de opgelegde blokkade aan Gaza maakten het voor politici en burgers bijna onmogelijk om tussen de twee gebieden te reizen.¹²¹ Verder konden het parlement en de Wetgevende Raad van de PA ook nauwelijks functioneren omdat Israël een

¹¹⁴ Ibid., 171, 177, 185; Hanieh, "Development as Struggle," 32-37.

¹¹⁵ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 180.

¹¹⁶ Ibid., 85; Abdo, "Gender and Politics," 44.

¹¹⁷ Amayreh, "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine," 9; Juliane Hammer, "Prayer, Hijab and the Intifada: The influence of the Islamic movement on Palestinian women," *Islam and Christian-Muslim Relations* 11, no. 3 (2000): 305.

¹¹⁸ Amayreh, "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine," 9; Hammer, "Prayer, Hijab and the Intifada," 302.

¹¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Penny Johnson, "Unmarried in Palestine: Embodiment and (Dis)Empowerment in the Lives of Single Palestinian Women," in *Changing Narratives of Sexuality: Contestations, Compliance and Women's Empowerment*, ed. Charmaine Pereira (London: Zed Books, 2014), 163-189.

¹²⁰ Jad, "Palestinian Women in Politics," 25.

¹²¹ Hanieh, "Development as Struggle," 36-37.

groot deel van hun leden en ministers arresteerde.¹²² Verdere beperkingen door Israël zorgden er dus ook voor dat beleid en wetgeving niet effectief hervormd kon worden.¹²³ De aanhoudende intimidatie door Israël en het gebrekkige functioneren van het parlement als gevolg daarvan toont aan dat de PA zeer beperkt is in haar macht. Zevenentwintig jaar na de Oslo Akkoorden is er nog steeds geen onafhankelijke Palestijnse staat, dus waarom ligt de nadruk nog steeds op beleid en wetgeving? De Israëlische bezetting en de machtsstructuren die deze in stand houden dwingen de PA ertoe om het systeem van onderdrukking te incorporeren in hun ontwikkeling. De Palestijnen zouden op die manier uiteindelijk hun vrijheid moeten verkrijgen zonder dat dit nadelige gevolgen heeft voor de macht en veiligheid van Israël.¹²⁴ Uit de verslechterde situatie van de afgelopen jaren lijkt dit een onmogelijke klus.

Na decennia van rampspoed: Palestijnse vrouwen nu

De Palestijnse gebieden zijn enorm afhankelijk van internationale steun. In 2011 leefde ongeveer een kwart van de Palestijnse bevolking onder de armoedegrens en in Gaza was dit zelfs meer dan een derde.¹²⁵ Sinds 2014 leeft meer dan een kwart van de bevolking in de Palestijnse gebieden onder de armoede grens.¹²⁶ Zoals de VN in 2012 voorspelde is de Gazastrook dit jaar onbewoonbaar verklaard.¹²⁷ De blokkade van de Gazastrook maakt het gebied grotendeels afhankelijk van Israël, waardoor de economische ontwikkeling is vastgelopen. Ondanks het grote aantal hoogopgeleide vrouwen maken zij weinig kans op een baan; in 2009 was 46% van de vrouwelijke beroepsbevolking werkeloos (voor mannen was dit 37%); in tegenstelling tot wat regelmatig werd beweerd heeft dit weinig te maken met sociale of culturele normen.¹²⁸ Verschillende projecten van NGO's bieden tijdelijke hulp, maar dit is niet genoeg om de situatie structureel te kunnen verbeteren. Het inkomen van vrouwen die wel werk konden vinden of hun eigen bedrijf hadden werd alsnog beperkt door de blokkade.¹²⁹

Het aanhoudende conflict heeft ook gevolgen gehad voor de gezondheid van de Palestijnse bevolking: de gezondheidssector was niet in staat om medisch personeel goed genoeg te trainen en de toegang tot zorgvoorzieningen werd beperkt. Daarom was het bijna onmogelijk om een effectief zorgsysteem te ontwikkelen.¹³⁰ Daarnaast heeft het conflict ook een grote impact op de mentale gezondheid van de Palestijnse bevolking.¹³¹ Een opeenstapeling van gevoelens van vernedering en wanhoop onder de bezetting kan uiteindelijk leiden tot een vicieuze cirkel van geweld door een staat van 'mentale kolonisatie'.¹³²

¹²² Amayreh, "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine," 9, 11-12; Jad, "Palestinian Women in Politics," 25.

¹²³ Samah Jabr and Elizabeth Berger, "The Survival and Well-Being of the Palestinian People Under Occupation," in *The State of Social Progress of Islamic Societies: Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*, eds. Habib Tiliouine and Richard Estes, (Cham: Springer, 2016), 534.

¹²⁴ Hanieh, "Development as Struggle," 35.

¹²⁵ Ibid., 33.

¹²⁶ Ibid., 41.

¹²⁷ Lydia de Leeuw, "Gaza is nu officieel onleefbaar: onze collectieve schandvlek," *Joop*, gepubliceerd 17 januari, 2020, geraadpleegd 17 juni, 2020, <https://joop.bnnvara.nl/opinies/gaza-is-nu-officieel-onleefbaar-onze-collectieve-schandvlek>.

¹²⁸ Rema Hammami and Amal Siyam, "Who answers to Gazan women? An economic security and rights research," *United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women* (2011): 32, 40-42.

¹²⁹ Ibid., 108.

¹³⁰ Jabr and Berger, "The Survival and Well-Being of the Palestinian People," 536.

¹³¹ Ibid., 538.

¹³² Ibid., 539; Younes, "A gendered movement for liberation," 27.

Vrouwen zijn in toenemende mate slachtoffer van geweld geworden.¹³³ De gevolgen van de bezetting en de patriarchale sociale structuren beperkten de mogelijkheden voor slachtoffers van huiselijk geweld om hulp te zoeken.¹³⁴ Het MVZ, dat in 2008 de Nationale Commissie tegen Geweld tegen Vrouwen opzette, boekte weinig succes in de strijd tegen geweld omdat ze beperkt waren in beleidsvoering en effectieve middelen om vrouwen te beschermen ontbraken.¹³⁵ De implementatie van VN-resolutie 1325 bleek daarbij begrensd in functionaliteit: het werd toegepast als in een post-conflictfase, waardoor geweld ten gevolge van het conflict zelf werd genegeerd.¹³⁶ Na meer dan tien jaar was er nog geen enkele zaak onder de resolutie ingediend bij een internationaal tribunaal om het Israëliësch beleid aan de kaak te kunnen stellen.¹³⁷ Daarnaast stelde Amira Haroun, werkzaam bij de AAV en het MVZ in Gaza, dat resolutie 1325 betrekking heeft op conflicten, maar niet op de Palestijnse situatie als gekoloniseerd gebied. Daarmee is het volgens haar ook maar de vraag hoeveel zin het heeft om in de Palestijnse situatie de focus exclusief op huiselijk geweld te leggen:

Het is triest om te zien dat vrouwenactivisten zo druk bezig zijn met deze plannen die gericht zijn op huiselijk geweld en seksuele intimidatie tegen vrouwen in Gaza terwijl ze nog steeds in caravans wonen omdat hun huizen zijn vernietigd door Israëliësch bommen in 2014; ze zijn blind voor het geweld tegen hun leven, hun families en hun thuis.¹³⁸

Het lijkt erop dat de situatie over het algemeen juist is verslechterd door het stelselmatig negeren van de realiteit door Israël, de internationale gemeenschap en de PA zelf. Zevenentwintig jaar na het tekenen van de Oslo Akkoorden lijkt een oplossing voor het conflict misschien verder weg dan ooit. Mensenrechten over het algemeen en vrouwenrechten in het bijzonder worden regelmatig geschonden en onder deze omstandigheden is het vrijwel onmogelijk om een rechtvaardige en democratische Palestijnse staat op te richten. Het is duidelijk dat de PA niet in staat is om vrouwenrechten te waarborgen en ondanks de kleine stappen die er zijn gezet zal de positie van Palestijnse vrouwen in ieder geval niet structureel verbeteren zolang de Israëliësch bezetting aanhoudt.¹³⁹

¹³³ Nidaa Abu Awwad, "Re-integration of Women Survivors of Gender-Based Violence: Combating Violence against Women in Palestinian Society," Institute for Women's Studies, Birzeit University (2016): 20.

¹³⁴ Ibid., 21.

¹³⁵ Ibid., 24-25.

¹³⁶ Jad, "Palestinian Women in Politics," 26.

¹³⁷ Ibid., 27.

¹³⁸ Jad, *Palestinian Women's Activism*, 184-185.

¹³⁹ Jad, "Palestinian Women in Politics," 29-30.

Conclusie

Het aanzien van de islamistische bewegingen in de Palestijnse gebieden groeide door de jaren heen enorm. De Moslimbroederschap en Hamas konden door hun maatschappelijke initiatieven een groot deel van de bevolking bereiken. Door de combinatie van hun inzet voor de nationale strijd, het idee van morele zuiverheid op basis van religieuze principes en de steun die zij verleenden, konden zij het vertrouwen van de bevolking winnen. Uiteindelijk werden ze beschouwd als een goed alternatief voor de heersende partijen door deze jarenlange inzet op verschillende fronten en omdat de mensen het vertrouwen in de PA waren verloren door de gefaalde vredesonderhandelingen en het corrupte beleid waar de PA om bekend kwam te staan.

Doordat de nationale strijd centraal stond binnen de aanpak van Hamas werd er echter verwacht dat iedereen hun eigen belangen op zou offeren voor die strijd. Hierdoor werden onder andere vrouwenkwesties aanvankelijk als ondergeschikt beschouwd. Toch leidde deze aanpak er ook toe dat er meer vrouwen werden gemobiliseerd binnen islamistische studentenverenigingen en *grassroots* organisaties, waardoor zij uiteindelijk zelf ruimte op konden eisen om aandacht te besteden aan deze problemen. Halverwege de jaren '90 waren er genoeg vrouwen binnen de partij om verandering in gang te zetten. Daarnaast was er ook druk van buitenaf om meer aandacht te besteden aan vrouwenrechten en besefte Hamas dat vrouwen wel degelijk een belangrijke rol konden spelen in het mobiliseren van de bevolking en het uitbreiden van hun achterban.

De AAV bleek dan ook enorm succesvol in het mobiliseren van vrouwen. Haar aanpak baseerde ze op de eerdere strategieën van de Moslimbroederschap en Hamas. Ze zette een uitgebreid netwerk van sociale voorzieningen op en stimuleerde vrouwen om politiek actief te worden. Haar aandeel in de verkiezingscampagne bleek daarbij de drijfveer achter de overwinning van Hamas. Daarnaast kon zij de ideologische lijn van Hamas beïnvloeden door vrouwenrechten te ontlenen aan de islam. Islamitische bronnen werden opnieuw bestudeerd om hun visie te legitimeren.

Deze ontwikkelingen sijnelden ook door in het MVZ. Na het politieke schisma in 2007 stelde het MVZ in Gaza een alternatieve verklaring voor Palestijnse vrouwenrechten op die gebruikt werd als richtlijn voor beleidsvoering. Verder maakte het MVZ gebruik van studies naar de behoeften van vrouwen om haar aanpak op te baseren en besteedde ze veel aandacht aan de problemen van vrouwen die direct getroffen waren door het conflict met Israël. Onder de nieuwe regering van nationale eenheid die in 2014 werd beëdigd waren er echter te veel geschillen tussen de afdeling in Gaza en de Westelijke Jordaanoever, waardoor het MVZ niet haar volle potentie kon benutten. Onder het beleid van de PA verschoof de aandacht van het MVZ naar de opbouw en ontwikkeling van de 'staat'. Inmiddels richt ze zich volledig op beleid en wetgeving.

Kortom, Palestijnse vrouwen hebben door de jaren heen op verschillende manieren een belangrijke rol gespeeld in het nationale verzet tegen de Israëlische bezetting en vormden een krachtige nationale vrouwenbeweging. Islamistische vrouwen binnen de Moslimbroederschap en Hamas werden aanvankelijk meer op de achtergrond gehouden en droegen hoofdzakelijk bij aan educatieve projecten en maatschappelijke dienstverlening, maar hebben zich voornamelijk vanaf de late jaren '90 hard gemaakt voor betere vertegenwoordiging en zichtbaarheid in alle lagen van de partij. Hierdoor waren zij in staat om invloed uit te oefenen op de ideologische lijn van de partij en konden ze meer aandacht besteden aan de specifieke problemen van Palestijnse vrouwen en projecten opzetten om vrouwen te helpen.

Ondanks de enorme inspanningen van Palestijnse vrouwen in het algemeen en islamistische vrouwen in de AAV en het MVZ in het bijzonder en de verschillende vooruitgangen die door de jaren heen zijn geboekt – zoals het groeiende aantal vrouwen in de politiek, gelijkere kansen en waardering binnen de partijen, succesvolle educatieve projecten en verschillende wetsaanpassingen om de rechtspositie van vrouwen te verbeteren – heeft hun inzet niet tot een structurele of fundamentele verbetering van de positie van vrouwen geleid. De problemen waar zij tegenaan liepen beperkten het effect van hun activisme en de mogelijkheden die zij tot hun beschikking hadden.

Zo stond de aanhoudende machtsstrijd tussen het seculiere en islamistische front de samenwerking regelmatig in de weg waardoor er niet altijd effectief gehandeld kon worden en kregen islamistische organisaties minder internationale steun door de uitsluiting van Hamas in het politieke proces. De fysieke en economische blokkade van de Gazastrook en de verschillende oorlogen naar aanleiding van de machtsovername door Hamas hebben rampzalige gevolgen gehad: een groot deel van de bevolking is werkeloos en leeft in armoede, de gezondheidszorg is ontoereikend en het gebied is onbewoonbaar verklaard. Daarbij konden verschillende afdelingen van de PA hierdoor niet goed functioneren.

Verder hebben de patriarchale machtsverhoudingen binnen de overwegend conservatieve Palestijnse maatschappij vrouwen beperkt in het bemachtigen van meer gezaghebbende posities en leiden ze tot vele obstakels in het dagelijks leven van vrouwen. Zo is er in toenemende mate sprake van geweld tegen vrouwen. Het MVZ en de verschillende NGO's die hier aandacht aan besteden bieden tijdelijke hulp, maar hun middelen en capaciteiten zijn te beperkt om deze problemen te verhelpen of ingrijpende veranderingen te brengen en de sociale druk weerhoudt slachtoffers ervan om hulp te zoeken.

De nadruk op het opbouwen van de Palestijnse 'staat', vredesonderhandelingen, diplomatieke oplossingen en internationale steun en hulpverlening legt de verantwoordelijkheid van hun ontwikkeling bij de Palestijnen zelf en ontkent de alledaagse realiteit van Palestijnen in het algemeen en Palestijnse vrouwen in het bijzonder. Het idee dat Palestijnen onder de aanhoudende Israëlische bezetting hun burgerrechten kunnen verkrijgen en een democratische staat kunnen oprichten is een illusie. De bezetting leidt per definitie tot de schending van mensen- en vrouwenrechten en de PA incorporeert de machtsstructuren die dit veroorzaken in haar beleid. De enige manier om de situatie van Palestijnen eventueel te verbeteren is door de bezetting en de machtsstructuren die deze in stand houdt consequent aan de kaak te stellen en Israël verantwoordelijk te houden voor de schendingen van internationale verdragen.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Hanieh, "Development as Struggle," 34-36.

Bovendien kunnen burgerrechten van vrouwen ook niet gegarandeerd worden zolang genderverhoudingen worden geconstrueerd binnen patriarchale kaders. Fundamentele verandering teweeg brengen is niet mogelijk door alleen binnen het huidige systeem te manoeuvreren. In plaats daarvan moet er effectief *tegen* het patriarchale systeem opgetreden worden.¹⁴¹ Hier lopen we echter tegen een probleem aan: zoals in het theoretisch kader is beschreven verlangen niet alle vrouwen ernaar om een einde te maken aan patriarchale machtsverhoudingen. Weliswaar voelen sommigen zich op hun gemak binnen een traditionele rol, maar waar het naar mijn idee uiteindelijk om draait is de keuzevrijheid. Een einde aan patriarchale structuren, die aan iedereen worden opgelegd, betekent namelijk dat iemand er ook nog steeds voor mag kiezen om bijvoorbeeld verantwoordelijkheid te dragen voor de zorg over hun familie. In de strijd voor vrouwenrechten moet er dus ook een balans zijn tussen individuele en collectieve belangen.¹⁴²

Islamistische vrouwen hebben deze balans regelmatig opgezocht binnen de strijd voor vrouwenrechten, maar ook door de balans te zoeken tussen vrouwenkwesties en nationale kwesties. Binnen de AAV en het MVZ werd er gekeken naar de problemen van vrouwen zowel als individu als in hun relaties tot anderen en door dit te koppelen aan de Israëlische bezetting werd de bron van het probleem aangekaart, waardoor ze actie konden ondernemen op een manier die in hun ogen ook daadwerkelijk relevant was voor Palestijnse vrouwen. Deze aanpak kan er echter ook toe leiden dat vrouwenkwesties worden overschaduwed door nationale kwesties. Verder werden hun *grassroots* initiatieven op een effectieve manier ingezet en creëerden ze hiermee een breed draagvlak. Toch zal er aan verzoening tussen het islamistische en seculiere moeten worden gewerkt om hun activisme structureel effect te laten hebben.

Hierin zal intersectionaliteit een grote rol spelen. Islamistische vrouwen hebben weliswaar al veel aandacht besteed aan verschillende dimensies van hun identiteit en de machtsstructuren die daar invloed op hebben, maar er zijn meer dimensies die meegenomen moeten worden en intersectionaliteit gaat ook verder dan dat. Er moet ook kritischer gekeken worden naar hoe die machtsstructuren geconstrueerd worden en hoe ze met elkaar in verband staan. Daarnaast is het ook belangrijk om je af te vragen wie er belang bij heeft dat die machtsstructuren in stand worden gehouden. Is dat alleen Israël? Of hebben andere spelers er ook belang bij? Wat bijvoorbeeld opvallend is, is dat West-Europese landen en de VS zich regelmatig profileren als de bewaarders van democratie en dit aan andere landen door willen geven, maar waarom werd de nieuwe regering dan niet erkend toen Hamas op een eerlijke manier de parlementsverkiezingen won? Waarom wordt er door de internationale gemeenschap alleen geïnvesteerd in tijdelijke oplossingen voor problemen die duidelijk systemisch zijn?

¹⁴¹ Kuttub, "Palestinian Women's Organizations," 114-115.

¹⁴² Ibid.

Verschillende academici hebben gesteld dat dit komt doordat bestuursorganen, zij het Europees, Amerikaans of Arabisch, meer waarde hechten aan veiligheid en stabiliteit dan aan werkelijke democratie.¹⁴³ Jad stelt hierbij ook de vraag: veiligheid en stabiliteit voor wie en ten koste van wie?¹⁴⁴ Het lijkt me interessant om hier verder onderzoek naar te verrichten. Bovendien heb ik in dit werkstuk weinig aandacht besteed aan de invloed van islamistische bewegingen op de sociale en culturele normen in de Palestijnse gebieden. Dit heeft namelijk ook een grote invloed op het dagelijks leven van vrouwen. Zo kan er bijvoorbeeld nog gekeken worden naar het effect van islamistisch activisme op de LHBTIQ+¹⁴⁵ gemeenschap en het belang van *queer* theorie in de context van het Israëliësch-Palestijns conflict.¹⁴⁶ Het conflict zal in ieder geval niet binnenkort worden opgelost, dus er is nog genoeg te doen.

¹⁴³ Rema Hammami, "Governance or Governmentality? Reflections on the Palestinian Authority," *Review of Women's Studies* 7 (2012): 26-31; Jad, "Palestinian Women in Politics," 30; Touria Khannous, "Social Challenges Confronting the MENA Region: The Role of Women," in *The State of Social Progress of Islamic Societies: Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*, eds. Habib Tiliouine and Richard Estes, (Cham: Springer, 2016), 429.

¹⁴⁴ Jad, "Palestinian Women in Politics," 30.

¹⁴⁵ Afkorting voor: lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, intersekse, queer, etc.

¹⁴⁶ Walaa Alqaisiya, "Decolonial Queering: The Politics of Being Queer in Palestine," *Journal of Palestine Studies* 47, no. 3 (2018): 29-44; Mikki Stelder, "Other Scenes of Speaking: Listening to Palestinian Anticolonial-Queer Critique," *Journal of Palestine Studies* 47, no. 3 (2018): 45-61.

Bibliografie

- Ababneh, Sara. "The Palestinian Women's Movement versus Hamas: Attempting to Understand Women's Empowerment outside a Feminist Framework." *Journal of International Women's Studies* 15, no. 1 (2014): 35-53.
- Abdellatif, Omayma, and Marina Ottaway. "Women in Islamist Movements: Toward an Islamist Model of Women's Activism." *Carnegie Middle East Center, Carnegie Papers* no. 2 (2007): 1-13.
- Abdo, Nahla. *Captive Revolution: Palestinian Women's Anti-Colonial Struggle within the Israeli Prison System*. London: Pluto Press, 2014.
- Abdo, Nahla. "Gender and Politics Under the Palestinian Authority." *Journal of Palestine Studies* 28, no. 2 (1999): 38-51.
- Abdulhadi, Rabab. "The Palestinian Women's Autonomous Movement: Emergence, Dynamics, and Challenges." *Gender and Society* 12, no. 6 (1998): 649-673.
- Abu-Amr, Ziad. *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.
- Abu Awwad, Nidaa. "Re-integration of Women Survivors of Gender-Based Violence: Combating Violence against Women in Palestinian Society." Birzeit University: Institute for Women's Studies, 2016.
- Aghabekian, Varsen. "Palestinian women, conflict and human rights." *Medicine, Conflict and Survival* 33, no. 3 (2017): 168-176.
- Alqaisiya, Walaa. "Decolonial Queering: The Politics of Being Queer in Palestine." *Journal of Palestine Studies* 47, no. 3 (2018): 29-44.
- Amayreh, Khaled. "Islamist Women's Activism in Occupied Palestine: Interviews with Palestinian Islamist Women Leaders on Women's Activism in Hamas." *Conflicts Forum* (2010): 1-26.
- El-Awaisi, Abd al-Fattah Muhammad. *The Muslim Brothers and the Palestine Question 1928 - 1947*. London: Tauris Academic Studies, 1998.
- Badran, Margot. "Between Secular and Islamic Feminism/s: Reflections on the Middle East and Beyond." *Journal of Middle East Women's Studies* 1, no. 1 (2005): 6-28.
- Bartal, Shaul. *Jihad in Palestine: Political Islam and the Israeli-Palestinian Conflict*. Florence: Taylor and Francis, 2015.
- Bayat, Asef. "Islamism and Social Movement Theory." *Third World Quarterly* 26, no. 6 (2005): 891-908.

- Beinin, Joel, and Joe Stork, eds. *Political Islam: Essays From Middle East Report*. New York: I.B. Tauris, 1997.
- Charles, Nickie, and Helen M. Hintjens, eds. *Gender, Ethnicity, and Political Ideologies*. London: Routledge, 1998.
- Clark, Janine Astrid, and Jillian Schwedler. "Who Opened the Window? Women's Activism in Islamist Parties." *Comparative Politics* 35, no. 3 (2003): 293-312.
- Cleveland, William L., and Martin P Bunton. *A History of the Modern Middle East*. New York: Routledge, 2018.
- Crenshaw, Kimberlé. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum* 1989, no. 8 (1989): 139-167.
- Daoud, Suheir Abu Oksa. "Women and Islamism in Israel." *Frontiers: A Journal of Women Studies* 37, no. 3 (2016): 21-46.
- Davis, Rochelle, and Mimi Kirk, eds. *Palestine and the Palestinians in the 21st Century*. Bloomington: Indiana University Press, 2013.
- Gluck, Sherna. "Palestinian Women: Gender Politics and Nationalism." *Journal of Palestine Studies* 24, no. 3 (1995): 5-15.
- Hammami, Rema. "Gendered Youth/Occupied Lives: Attitudes and Experiences of Palestinian Male and Female Youth in the West Bank, Gaza Strip and Arab Jerusalem, 2013." Birzeit University: Institute of Women's Studies, 2014.
- Hammami, Rema. "Governance or Governmentality? Reflections on the Palestinian Authority." *Review of Women's Studies* 7 (2012): 26-31.
- Hammami, Rema. "Women, the Hijab and the Intifada." *Middle East Report*, no. 164-165 (1990): 24-28, 71, 78.
- Hammami, Rema, and Amal Siyam. "Who answers to Gazan women? An economic security and rights research." *United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women*, 2011.
- Hammer, Juliane. "Prayer, Hijab and the Intifada: The influence of the Islamic movement on Palestinian women." *Islam and Christian-Muslim Relations* 11, no. 3 (2000): 299-320.
- Hanieh, Adam. "Development as Struggle: Confronting the Reality of Power in Palestine." *Journal of Palestine Studies* 45, no. 4 (2016): 32-47.

- Holt, Maria. "Agents of Defiance and Despair: The Impact of Islamic Resistance on Palestinian Women in the West Bank and Gaza Strip." *Totalitarian Movements and Political Religions* 11, no. 3-4 (2010): 397-415.
- Holt, Maria. "Everyday Practices of Sacrifice: A Case Study of Palestinian Women." *Gender and Research* 19, no. 1 (2018): 2-25.
- Holt, Maria, and Haifaa Jawad. *Women, Islam, and Resistance in the Arab World*. Boulder: Lynne Rienner, 2013.
- Hroub, Khaled. *Hamas: A Beginner's Guide*. London: Pluto Press, 2006.
- Hroub, Khaled. *Hamas: Political Thought and Practice*. Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 2000.
- Hroub, Khaled. "A Newer Hamas? The Revised Charter." *Journal of Palestine Studies* 46, no. 4 (2017): 100-111.
- Jad, Islah. "Islamist women of Hamas: between feminism and nationalism." *Inter-Asia Cultural Studies* 12, no. 2 (2011): 176-201.
- Jad, Islah. "Palestinian Women in Politics: Fragmentation and Flawed Governance." In *A Dangerous Decade: The 2nd Gender Profile of the Occupied West Bank and Gaza (2000 – 2010)*. Birzeit University: Institute for Women's Studies (2012): 15-31.
- Jad, Islah. *Palestinian Women's Activism: Nationalism, Secularism, Islamism*. New York: Syracuse University Press, 2018.
- Jad, Islah. "The Ngo-Isation of Arab Women's Movements." *Ids Bulletin* 35, no. 4 (2004): 34-42.
- James, Maura K. "Women and the Intifadas: the Evolution of Palestinian Women's Organizations." *Strife Journal* Issue 1 Hilary Term (2013): 18-22.
- Jean-Klein, Iris. "Into Committees, Out of the House?: Familiar Forms in the Organization of Palestinian Committee Activism during the First Intifada." *American Ethnologist* 30, no. 4 (2003): 556-577.
- Johnson, Penny. "What Rosemary Saw: Reflections on Palestinian Women as Tellers of the Palestinian Present." *Journal of Palestine Studies* 38, no. 4 (2009): 29-46.
- Johnson, Penny, and Rema Hammami. "Change & Conservation: Family Law Reform in Court Practice and Public Perceptions in the Occupied Palestinian Territory." Birzeit University: Institute of Women's Studies, 2014.
- Joseph, Suad, and Afsaneh Najmabadi, eds. *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Leiden: Brill, 2003.

- Katz, Sheila H. *Women and Gender in Early Jewish and Palestinian Nationalism*. Gainesville: University Press of Florida, 2003.
- Keddi, Nikki R. *Women in the Middle East: Past and Present*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Khaleel, Nehad. "Development of Hamas' Position on Women's Roles and Issues (1987 - 2017)." *American Journal of Humanities and Social Sciences Research* 3, no. 7 (2019): 1-10.
- Kuttab, Eileen. "Empowerment as Resistance: Conceptualizing Palestinian women's empowerment." *Development* 53, no. 2 (2010): 247-253.
- Kuttab, Eileen. "Palestinian Women's Organizations: Global Cooption and Local Contradiction." *Cultural Dynamics* 20, no. 2 (2008): 99-117.
- Mahmood, Saba. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Masalha, Nur, and Lisa Isherwood, eds. *Theologies of Liberation in Palestine-Israel: Indigenous, Contextual, and Postcolonial Perspectives*. Havertown: The Lutterworth Press, 2014.
- Milton-Edwards, Beverley. *Islamic Politics in Palestine*. London: Tauris Academic Studies, 1996.
- Mousa, Mona S., Samia A. M. Abdalmenem, Samy S. Abu-Naser, and Mazen J. Al Shobaki. "An Analytical Study of the Reality of Empowering and Building the Capacities of Palestinian Women through Arab and International Experiences." *International Journal of Academic Management Science Research* 3, no. 12 (2019): 37-45.
- Pereira, Charmaine, ed. *Changing Narratives of Sexuality: Contestations, Compliance and Women's Empowerment*. London: Zed Books, 2014.
- Pestana, Filipa. " Hamas and the Women's Movement: Islamism and Feminism Under Occupation." Master Thesis, Lund University, Centre for Middle Eastern Studies, 2013.
- Peteet, Julie M. *Gender in Crisis: Women and the Palestinian Resistance Movement*. New York: Columbia University Press, 1992.
- Richter-Devroe, Sophie, and Project Muse. *Women's Political Activism in Palestine: Peacebuilding, Resistance, and Survival*. Urbana: University of Illinois Press, 2018.
- Rubenberg, Cheryl A. *Palestinian Women: Patriarchy and Resistance in the West Bank*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2001.
- Sadiqi, Fatima. *Women's Movements in Post-"Arab Spring" North Africa*. New York: Palgrave Macmillan US, 2016.
- Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin, 2003.

- Seedat, Fatima. "Islam, Feminism, and Islamic Feminism: Between Inadequacy and Inevitability." *Journal of Feminist Studies in Religion* 29, no. 2 (2013): 25-45.
- Sehlikoglu, Sertaç. "Revisited: Muslim Women's agency and feminist anthropology of the Middle East." *Contemporary Islam* 12, no. 1 (2018): 73-92.
- Shahawy, Sarrah, and Megan B. Diamond. "Perspectives on induced abortion among Palestinian women: religion, culture and access in the occupied Palestinian territories." *Culture, Health & Sexuality* 20, no. 3 (2018): 289-305.
- Stasiulis, Daiva K., and Nira Yuval-Davis, eds. *Unsettling Settler Societies : Articulations of Gender, Race, Ethnicity and Class*. London: SAGE Publications, 1995.
- Stausberg, Michael, and Steven Engler, eds. *The Oxford Handbook of the Study of Religion*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Stausberg, Michael, and Steven Engler, eds. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. Hoboken: Taylor & Francis, 2011.
- Stelder, Mikki. "Other Scenes of Speaking: Listening to Palestinian Anticolonial-Queer Critique." *Journal of Palestine Studies* 47, no. 3 (2018): 45-61.
- Taraki, Lisa. "Islam is the Solution: Jordanian Islamists and the Dilemma of the 'Modern Woman'." *British Journal of Sociology* 46, no. 4 (1995): 643-661.
- Tiliouine, Habib, and Richard Estes, eds. *The State of Social Progress of Islamic Societies: Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*. Cham: Springer, 2016.
- Wagemakers, Joas. "Het conflict tussen Fatah en Hamas: De 60-jarige strijd om Palestina." *ZemZem: Tijdschrift over Het Midden-Oosten, Noord-Afrika En Islam* 4, no. 1 (2008): 26-33.
- Wagemakers, Joas. "Legitimizing Pragmatism: Hamas' Framing Efforts From Militancy to Moderation and Back?" *Terrorism and Political Violence* 22, no. 3 (2010): 358-378.
- Younes, Anna-Esther. "A gendered movement for liberation: Hamas's women's movement and nation building in contemporary Palestine." *Contemporary Arab Affairs* 3, no. 1 (2010): 21-37.
- Yuval-Davis, Nira. *Gender & Nation*. London: Sage Publications, 1997.
- Al-Zaim, Ibrahim Saqr. *Al-Ḥaraka an-Nisā'ī al-'Islāmī - Ḥamās*. London: E-Kutub Ltd, 2019.

Websites

Abu Jalal, Rasha. "Haifā' al-'Aghā: al-mara'a al-filiṣṭīnīyya ṣulba kāṣ-ṣakhr wa-naḥlum bi-munāṣafa ar-rajul al-ḥayā." *Al-Monitor*, 11 februari, 2016. <https://www.al-monitor.com/pulse/ar/contents/articles/originals/2016/02/palestinian-women-affairs-minister-empower.html>.

Al-Agha, Haifa. "Achieving Gender Equality: The Importance of Gender- Responsive Policies." *This Week in Palestine*, maart, 2018. Geraadpleegd 24 mei, 2020. <https://www.thisweekinpalestine.com/achieving-gender-equality/>.

Al-Bayan. "Jamīla ash-Shanṭī qā'idat al-hiba an-nisā'īya al-buṭūliya bi-Bayt Hānūn." 8 november, 2006. Geraadpleegd 15 juni, 2020. <https://www.albayan.ae/one-world/2006-11-08-1.875018>.

Dunya Al-Watan. "Jamīla ash-Shanṭī: qā'idat fadā'iyāt al-ḥiṣār fī Bayt Hānūn 'uḍw al-maktab as-sīyāsī li Ḥamās." 12 november, 2006. Geraadpleegd 15 juni, 2020. <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2006/11/12/62883.html>.

Hamas. "A Document of General Principles and Policies." 1 mei, 2017. Geraadpleegd 17 juni, 2020. <https://hamas.ps/en/post/678>.

Ikhwanweb. "Interview With The Palestinian Minister of Women's Affairs." 8 april, 2006. Geraadpleegd 22 mei, 2020. <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=4460>.

De Leeuw, Lydia. "Gaza is nu officieel onleefbaar: onze collectieve schandvlek." *Joop*, 17 januari, 2020. Geraadpleegd 17 juni, 2020. <https://joop.bnnvara.nl/opinies/gaza-is-nu-officieel-onleefbaar-onze-collectieve-schandvlek>.

Myre, Greg. "Israel Kills 2 Women During Mosque Siege." *New York Times*, 3 november, 2006. Geraadpleegd 15 juni, 2020. <https://www.nytimes.com/2006/11/03/world/middleeast/04mideastcnd.html>.

Ministerie van Vrouwenzaken. "'Āliyāt wa-'adawāt." Geraadpleegd 16 juni, 2020. <https://www.mowa.pna.ps/mechanisms-tools>.

Ministerie van Vrouwenzaken. "Mashārī'u munafidha." Wayback Machine. Geraadpleegd 11 juni, 2020. https://web.archive.org/web/20120112125703/http://www.mowa.gov.ps/index.php?option=com_content&view=category&id=57&Itemid=75.

Ministerie van Vrouwenzaken. "Ar-risāla." Geraadpleegd 16 juni, 2020. <https://www.mowa.pna.ps/item-1495090729>.

Naif Arab University for Security Sciences. “Ḥiwār ma‘a ma‘ālī wazīra al-mar‘a al-filastīniya d. Hayfā’ al-’Aghā.” *Majala al-’Amn wa-l-Ḥayā* no. 417, januari 2017.

<https://repository.nauss.edu.sa/handle/123456789/64654;jsessionid=3E3D845343DFF0FA70A72672DE72F9CD>.

Het Nieuwsblad. “Arrestatiegolf Palestijnse politici door Israël.” 29 juni, 2006. Geraadpleegd 23 mei, 2020. <https://www.nieuwsblad.be/cnt/b329454060629>.

Palestijnse Autoriteit. “‘Ajandat as-siyāsāt al-waṭaniyat 2017-2022: al-mūwāṭin ‘awlān.” December, 2016.

https://www.mowa.pna.ps/cached_uploads/download/2017/07/26/%D8%A7%D8%AC%D9%86%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%B7%D9%86%D9%8A%D8%A92017-2022-1501059697.pdf.